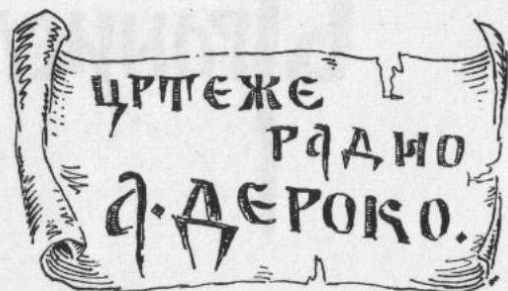

СКЕНИРАО

ТЕОДОР АНАГНОСТ

Ово дело је награђено из задужбине Луке Ђеловића-Требињца
и из задужбине Илије Милосављевића-Коларца

Хартија Хрватске индустрије папира А. Д. — филијала Београд.

Штампа Државне штампарије Краљевине Југославије — Београд

СВЕТЫ САВА

СТ. СТАНОЈЕВИЋ

БЕОГРАД

• 1935

✠ БРАТУ
БРАНИСЛАВУ

теван Немања је био у зрелим годинама, у пуној снази рада и стварања, положио је био сигурне и солидне основе својој држави и изводио њено унутрашње уређење, када му се родио најмлађи син, Растко. Можда је тачно причање легенде, да су Немања и његова жена добили своје најмлађе дете после дужег прекида у рађању, и да им је због тога нај-

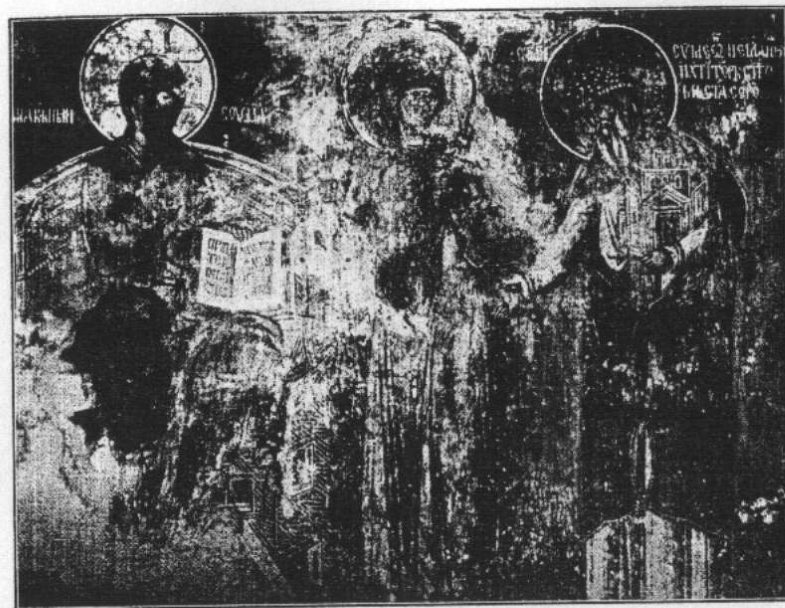
млађи син био особито мио, и постао њихов мезимац.

Када је Растко дошао у доба, у коме дете почиње опажати, пратити догађаје, разумевати и памтити оно што уочи и чује, он је имао прилике да види велике напоре, што их је чинио његов отац Стеван Немања у борби за независност, за утврђење и проширење своје власти, и велике необичне успехе, што су у тој борби постигнути. Циљ, чијем су остварењу Немања и његова генерација посветили цео свој живот и сав свој напоран рад, — да створе државу, која ће бити средиште политичког и народног живота, која ће сузбити све локалне власти и покрајинске тежње и амбиције, која ће се ослободити

византиске превласти и утицаја, — био је у то доба, после много напорног рада и скупих жртава, постигнут.

Али ти велики успеси и стварање велике и слободне државе, које је извођено на његове очи, као да нису занимали младога Растка. Растко се није заносио и одушевљавао успесима свога оца. Њега су више занимале друге ствари, њега је срце вукло на другу страну. Од природе склон верском заносу, Растко се још као сасвим млад дечко потпуно предао вери и верском утицају. Њега су више занимале легенде о старим хришћанским свецима и мученицима, него оно што се око њега збивало, он је био више склон да се предаје молитви, посту и читању Светог Писма и светих књига, него веселу, уживању и разоноди. Од светских догађаја њега су вероватно једино занимале и потресале вести, да је Јерусалим, место, у коме је живео, радио и страдао Христос и где се налазио његов свети гроб, пао опет у неверничке руке (1187 год.). Можда га је занимао и пролазак силне и снажне војске немачког цара Фридриха I кроз Србију и сјајан дочек, што га је немачком цару и крсташима, који су пошли у Свету Земљу да ослободе Христов гроб од неверника, приредио у Нишу његов отац (1189 год.). Али док је Немања поход немачког цара хтео да искористи за остварење својих политичких циљева и намера, Растко је и у политичкој акцији крсташа без сумње тражио и гледао само њихов верски циљ. Политички и државни рад његовог оца њега у тај мах није занимао и привлачио. Њега су његове склоности и идеали водили на други пут и упућивали га на рад у другом правцу.

Када је, ускоро после проласка цара Фридриха и његове смрти, Немању и његову државу, задесила поразом на Морави (1190 год.), тешка несрећа, и Немања био приморан да тражи мир, по коме је морао уступити Византији знатан део својих освајања на југу, — Растко је у тој несрећи, која је и на Немању без сумње силно деловала, налазио доказа, да је он на правом путу, да је оправдана његова преданост вери, и потврду уверењу о празноци и ништавилу свега на свету, сем љубави, наде и задовољства што их даје Христова наука.

Немања (ктиторски лик у манастиру Студеници)

Због своје повучености, благе нарави и предусретљивости, Растко је био предмет љубави и особите пажње не само својих родитеља, који су се и сами, особито у старијим годинама, све више одавали искреном верском заносу, него и целе, и уже и шире, околине, и свих дворана, а без сумње већ у то доба и ширих народних слојева, који су са љубављу и заносом слушали о скромном понашању и богоугодном животу младога принца.

После пораза на Морави, Немања је у лепом крају, који му се био необично допао са своје романтичности, почео зидати манастир Студеницу, који је одредио за место, где ће боравити вечни сан. Зидање манастира, боравак у томе крају, створеном за занос и за испоснички живот, и опћење са монасима, са којима је у то доба долазио у додир, утицали су пресудно на Растка да створи чврсту одлуку о одласку у манастир. Растко је често и много слушао, особито од побожних монаха, који су ради

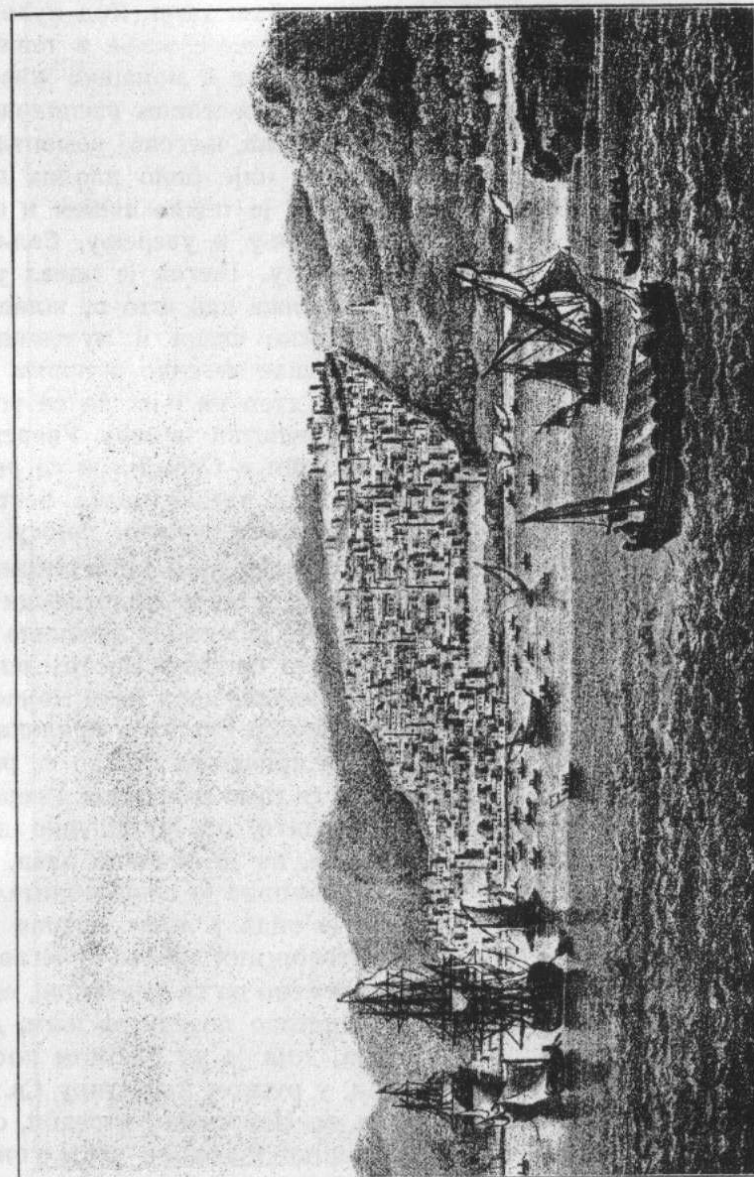

Манастир Студеница (општи изглед)

милостиње долазили у Рашку и на Немањин двор, како тамо далеко на југу иза Солуна постоји једна планина одељена од света, која се зове Света Гора, како тамо има много манастира, у којима живе у великом броју монаси, који су оставили свет, отказали се од свега телесног и материјалног и посветили се Богу, посту и молитви. Њему су причали, да тамо, сем тога, има много испосника, који живе у шумама и по пећинама, муче своје тело на разне начине и проводе, изложени жези и студени, тежак живот, у сталном посту и молитви, у славу Бога, правде и истине, да би себи осигурали вечни живот и блаженство.

Романтичног Растка заносиле су те приче, и он је почео сневати о томе, да остави своју кућу и родитеље, па да и он оде тамо међу испоснике, да трпи жеђ и студен и да гладује, да мучи своје тело, да заборави све земаљско и пролазно, да се преда само Богу и молитви, па да се тако спреми и да заслужи вечни живот.

Растко је сигурно знао, да његови родитељи неће пристати на то да он оде у калуђере и да своју младост закопа у манастир, а још мање да ће дозволити, да оде далеко од њих, чак у Свету Гору, да се тамо преда

Солун у XVIII веку

претераном подвизању, које може упропастити његово здравље. А њега је срце вукло баш тамо. Код куће и у Србији он није могао остварити своје жеље и тежње и испунити своје идеале. Манастирски и монашки живот у Србији у то доба није одговарао његовом расположењу и његовим схватањима и погледима, његовој романтичној души и његовим идеалима. Ту није било плодна поља за његов религиозни занос. Он је тежио вишем и савршенијем и, по његовом мишљењу и уверењу, бољем и кориснијем хришћанском животу. Његов је идеал у тај мах био да живи и да се подвиге као што су живели и подвизали се стари хришћански свец и мученици за Христову веру. Њега су заносиле легенде о првим хришћанским светитељима; он је хтео на њих да се угледа и да као они стече венац мучеништва за веру. Уверен, да то што жели, неће моћи постићи у Србији, он се решио да оде у Свету Гору, идеално и идеализирано место за све, који су се у оно доба подавали верском заносу.

И тако је Растко једнога дана, под мистериозним и пуним романтике околностима, оставио родитељски дом и побегао у Свету Гору. Доцније је легенда начинила лепу и романтичну причу о његовом бегству. По тој легенди дошли су једнога дана на Немањин двор неки монаси из Свете Горе. Они су много причали Растку о приликама и животу тамо. Занет њиховим причањем Растко се решио да побегне у Свету Гору и да се тамо замонаши. Уверен да му родитељи то неће дозволити, он је одлучио да то учини и против њихове воље, па је начинио план, како ће своју намеру остварити. Замолио је своје родитеље за дозволу, да иде у лов, па је онда у лову заварао своје друштво, и са једним од светогорских монаха побегао. Кад је Растковим родитељима јављено да га је нестало, они су били очајни, и Немања је послао потеру за њим, да га нађе и врати кући. Потера, која је за Растком послата, нашла га је у Светој Гори, у руском манастиру Св. Пантелејмона и хтела је да га, по Немањиној наредби, силом врати у Србију. Али је Растко преварио своје гониоце, одвео их је у цркву, па кад су они, заморени од пута, јела

Манастир Св. Пантелејмона у Светој Гори

и пића и од дугог стајања у цркви, заспали, он се искрао из цркве, дао се пострићи и бацио је зачуђеним и уплашеним земљацима са куле своју косу и одело. Он је у тај мах већ био монах Сава.

Немогуће је утврдити, колико је у овој легенди у детаљима истине, а шта су у њој додали и искитили фантазија и доцнија препричавања. Једно је свакако сигурно, да је Растко као млад дечко побегао у Свету Гору и да се тамо замонашио (1191 год.).

Немања и његова жена тешко су поднели овај губитак, и покушавали су да наговоре Саву, да се врати, макар и као монах, у Србију, али Сава није наравно хтео о томе ни да чује.

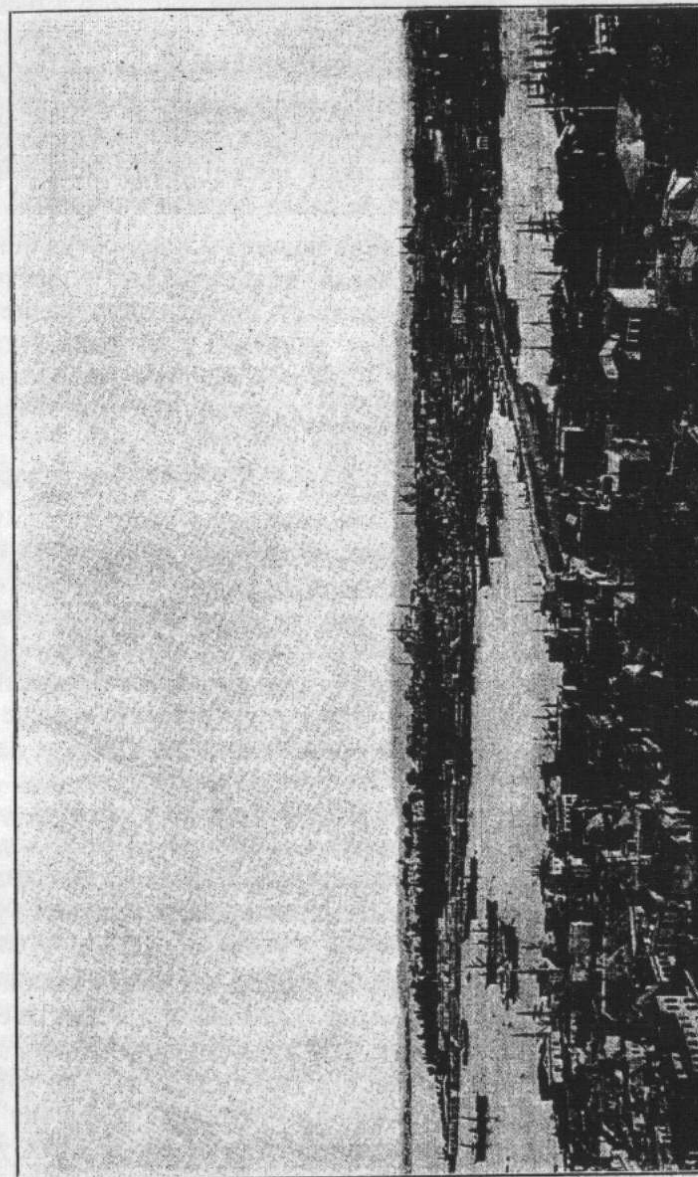
У Светој Гори, камо га је срце толико вукло, међу монасима, о којима је толико идеалисао, Сава се нашао у свом елементу и предао се свом новом позиву са искреним одушевљењем и фанатичном преданошћу младога човека. Оно што је желео и о чему је толико сневао и маштао, он је сада постигао: могао је сав да се посвети Богу и вери, и

Манастир Ватопед у Светој Гори

он је то чинио са фанатизмом првих хришћана. Он је целе дане и читаве ноћи проводио, у цркви и ван ње, у молитви, држао је стално најстрожији пост, одрицао се сваке удобности, мучио је и убијао је тело уздржавањем сваке врсте, ишао је бос по рђавим путевима и гологлав по жези и киши, и стално пешице. Ма да је од природе био јаке телесне конструкције, постови, слаба исхрана и излагање тела разним незгодама и тегобама, подрили су већ у то доба његово здравље, и његови биографи причају, да је он у то доба запатио болест у стомаку, од које је после целог века патио.

Глас о томе, да је један владалачки син оставио дворе и удобан живот у њима, па да је побегао у манастир и покалуђерио се тамо, изазвао је сензацију не само у Светој Гори и не само у монашким круговима. Начин Савиног живота у манастиру, његова искрена побожност и подвизање још су више разнели његову славу и дигли углед младога монаха далеко и ван граница Свете Горе. Јер Сава је хтео да постигне оно, чиме су се славили и

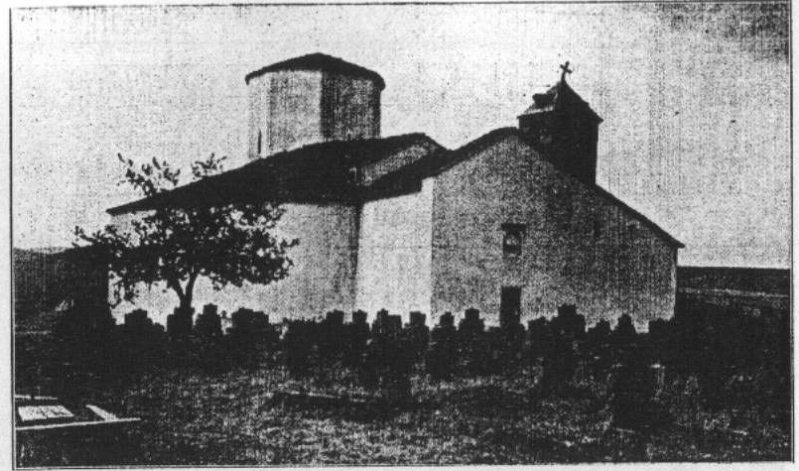
Цариград

прославили стари хришћански сведи и мученици. Он је тражио, да према њему нико нема никаквих обзира, да га не сматрају за владалачког сина и да се према њему не понашају као према таком, већ је хтео да буде обичан прост монах, раван и једнак свима другима. Стога је он, сем молитве, поста и подвигања, вршио и све манастирске послове. Особито је радо носио храну испосницима по пећинама, што су им је слали велики манастири.

Из тога доба Савина живота и рада сачувано је доста прича, које су се после препричавале у светогорским манастирима, и у којима су приказиване разне згоде и незгоде, које су се Сави дешавале у то доба. У свима тим причама приказан је Сава као искрено побожан, уредан, вредан, дисциплинисан, окретан, бистар и довитљив младић. Због тих његових особина њега су сви волели и о њему се свуда са похвалом и усхићењем говорило.

Али, и ако је Сава искрено желео да буде обичан калуђер, да га за таквог сматрају и да се према њему као према таквом понашају, ипак се и у ондашњем светогорском монашком друштву, ма како да је оно било демократски уређено, организовано и расположено, правила и нехотице нека разлика међу појединим његовим члановима по пореклу, и Саву су, и против његове воље, и сами монаси и управитељи манастира двојили од осталих обичних калуђера. Особито је његов игуман, било по упутству, жељи и молби из Србије, било по сопственом нахођењу, стално настојао и бринуо се за то, да Сава не претерује у својој ревности при вршењу верских обреда, да не би упропастио своје здравље, и да се не би излагао разним непријатностима, незгодама и опасностима.

Игуман манастира Ватопеда, камо је Сава био прешао из Светог Пантелејмона неколико месеца после свога доласка у Свету Гору, био је приморан, не само да одбија његове захтеве и молбе у томе погледу, него чак да му и директно оштро забрањује поједине претеране поступке у вршењу верских дужности, како их је Сава у то доба схватао.

Петрова црква код Новог Пазара (старог Раса)

Сем поста, молитве и разних манастирских послова, Сава је одмах после свога доласка у Свету Гору почео издашно помагати многе манастире новцем, који су му родитељи из Србије слали, да му даду могућности да и у том правцу задовољи своје жеље и душевне потребе. Од новца, што су му га слали брат и родитељи, Сава је пре свега врло богато обдарио манастир Ватопед, и сазидао је у њему три цркве: цркву Богородице на граду, на пиргу цркву Преображења и цркву Св. Јовану Златоусту. Сем тога, покрио је оловом велику манастирску цркву.

Откада је дошао у Свету Гору, Сава је стално био у преписци са својим родитељима. У писмима што им је писао, Сава их је непрестано саветовао, да се угледају на њега, да оставе власт и светске бриге, да се повуку у манастир, па да остатак свога живота посвете Богу и спремању за онај свет и за вечни живот. Ти Савини савети и жеље утицале су свакако, уз друге личне и политичке разлоге, на Немањину одлуку, да преда престо свом млађем сину Стевану, зету византиског цара Алексија III, и да се закалуђери (1196 год.).

Али је код Немање, и у моментима велике и искрене верске преданости, превлађивао политички осећај и смисао и жеља да осигура оно, што је био створио и на чему је целог свог века радио. Стога он није, када се одрекао престола и закалуђерио, одмах похитао у Свету Гору да нађе и загрли свога мезимца, него је остао још неко време у Србији, да види како ће се ствари после његове абдикације, у новим приликама, особито због незгодно решеног питања о наслеђу, развијати, и да се нађе новом владоцу на руци, да му помогне својим богатим искуством и, ако затреба, својим ауторитетом. Тек када је мислио да је стекао пуно уверење, да је ново стање утврђено, да се прилике сређују и ствари развијају како треба, Немања је оставио Србију и дошао у Свету Гору, Сави у Ватопед.

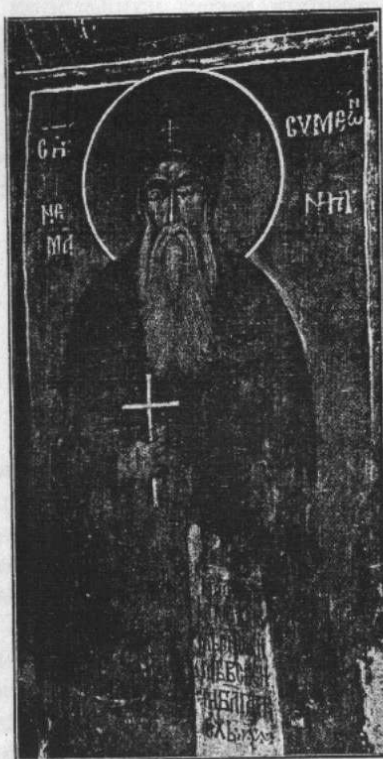

астанак Немањин са Савом био је дирљив. Њих двојица су се растали када је Немања још био у пуној снази, а Сава сасвим млад голобрад дечко. Када су се, после осам година, поново састали, Немања није био више силан владалац, него оронуо старац, кога су напорни рад и бриге, којима је био испуњен цео његов живот, истрошили и ослабили, а Сава је био леп млад монах са пуном брадом, у пуној снази, коју је немилице трошио, да испуни и задовољи своје душевне потребе и верске идеале.

Немања је био необично срећан што је могао опет видети и загрлити свога мезимца, а Сава је био задовољан, што је и његов отац, делимице и његовом заслугом, пошао путем, који је, по Савином дубоком и искреном уверењу у тај мах, био једини, којим треба да пође сваки онај, који хоће да се ослободи и опрости свих грехова и да заслужи и добије вечни живот.

После Немањиног доласка у Свету Гору Сава је наставио свој стари живот подвизања, али сада је он стално био уз оца, кога је толико волео, и вршио је све верске обреде у друштву са њиме.

Ускоро после свога доласка у Свету Гору Немања је зажелио, да обиђе и види све манастире у Светој Гори.

Немања као монах (фреска
у Псачи)

Симеона у Просфору и подигли су око цркве град, а у средини велику кулу и купили су за манастир 50 оброка и приложили су све то Ватопеду. Сазидали су, сем тога, у самом манастиру палате, засадили винограде, испросили су од цара метохије, населили на њима људе из Србије, и све то дали Ватопеду. Сем свега тога, сем издашних прилога у новцу и богатих дарова у разним стварима, што су их Немања и Сава давали Ватопеду, били су они своме манастиру од велике користи и у сваком другом погледу. Тако су ватопедски монаси молили Саву, да оде у Цариград, да тамо код цара

Тако су онда њих двојица пошли на тегобни пут, да се поклоне свима светогорским светињама. На томе путу Немања и Сава су обишли све знатније светогорске манастире и знатнија света места. Све манастире, које су посетили, особито цркву у Кареји, Иверски манастир и лавру Св. Атанасија, они су богато обдарили новцем, што им га је из Србије стално издашно слао Немањин син и наследник, велики жупан Стеван.

Али, и ако су Немања и Сава давали богате дарове многим манастирима, највише је користи, особито материјалне, од Саве нарочито после Немањиног доласка у Свету Гору, имао манастир Ватопед, где су њих двојица становали. Сем богатих дарова у новцу, Немања и Сава су обновили цркву Св.

Кареја, престоница Свете Горе

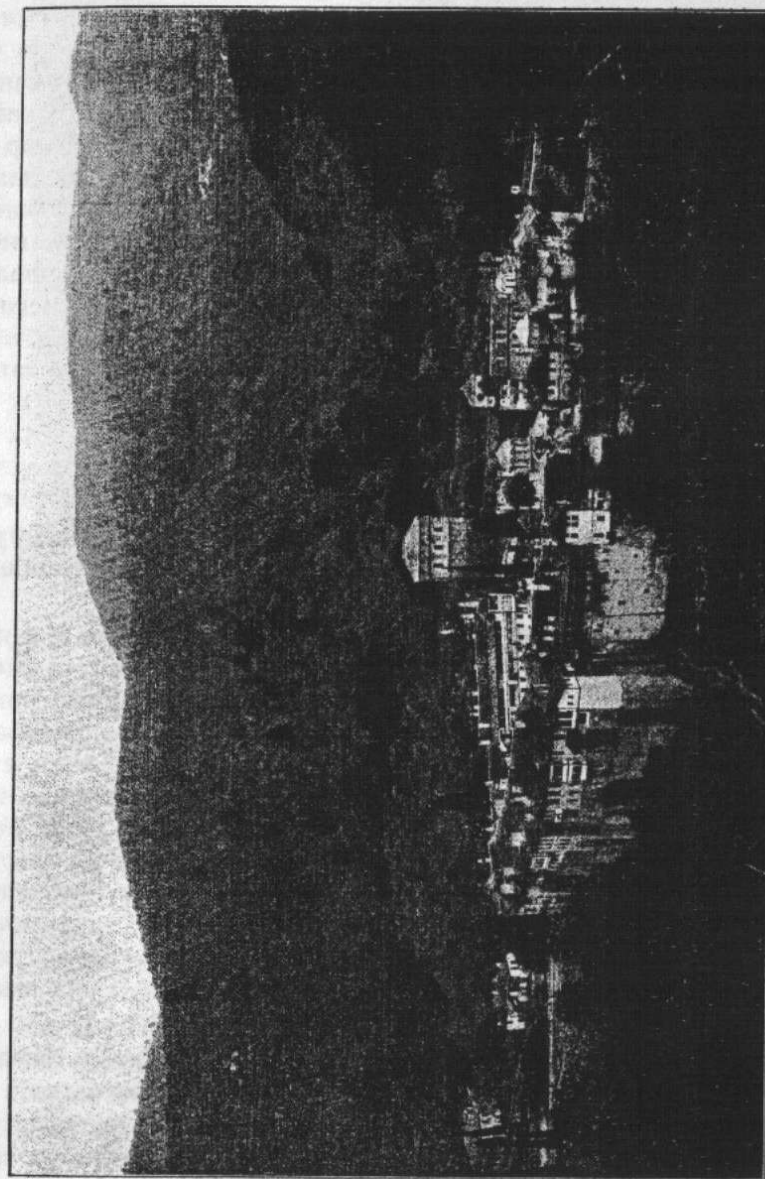
Алексија III, таста Немањиног сина и наследника Стевана, сврши неке ствари за манастир, уверени, да ће Сава, као владалачки син, и особито као царев рођак, лакше, брже и повољније свршити све послове у корист Ватопеда, него ако у тој мисији пође тамо сам игуман.

Сава је онда, на молбу ватопедских монаха, отишао у Цариград и тамо повољно свршио поверену му мисију. Сем ствари, због које је ишао у Цариград, Сава је, на Немањину и своју молбу, добио тим поводом за Ватопед и неке запустеле манастире, међу којима и порушени манастир Хиландар.

Монаси у осталим светогорским манастирима завидели су већ и пре тога ватопедским калуђерима, што су им Немања и Сава тако много чинили. Уколико су, особито после Немањиног доласка у Свету Гору, користи, што их је Ватопед имао од њих, постале још знатно веће, утолико је расло негодовање и завист осталих манастира према Ватопеду. Стога су монаси других манастира почели радити на томе, да Ватопед лише великих погодности, које

је он имао од Немање и Саве. Изгледа да се код светогорских монаха, који су завидели Ватопеду због великих користи, које је тај манастир имао због Немањина и Савина боравка у њему, родила мисао, да се Сави да идеја, да он и Немања подигну за Србе, који су се већ налазили у Светој Гори и који буду долазили у Свету Гору, посебан српски манастир.

У Савиним биографијама се прилично нејасно прича, као да је неки мистериозни старац дошао Сави и рекао му, како он и његов отац не треба да се брину само за себе и само за спас своје душе, него како они треба да се побрину и за своје сународнике, који буду долазили у Свету Гору, да ту потраже себи спасење, па да због тога треба да подигну у Светој Гори за синове своје земље српски манастир. Сава је, прича се даље, прихватио ту идеју и саопштио је своме оцу, па су онда њих двојица одмах почели радити на њеном остварењу и извођењу. Али су Немања и Сава врло добро знали, да се оснивање српског манастира у Светој Гори неће моћи извести лако и без извесних тешкоћа. Они су стога мислили, да ће своју замисао о оснивању српског манастира у Светој Гори сигурније остварити и извести и да ће лакше добити пристанак меродавних фактора у Цариграду на то, ако удесе ствар тако, да иницијатива за подизање и оснивање српског манастира у Светој Гори не пође од њих, него ако ту ствар покрену и затраже у Цариграду сами светогорски монаси. Како су сви остали манастири и иначе завидели Ватопеду због заштите и великих дарова и других разних погодности, што их је Ватопед имао и добијао од Немање и Саве, Сави није било особито тешко да разложима и даровима убеди светогорске монахе, како је много боље да они, од своје стране и својом вољом, предузму у Цариграду кораке, како би Срби добили свој манастир у Светој Гори. Могуће је, да су Немања и Сава, као што се у Савиним биографијама прича, прво покушали да од Ватопеда добију дозволу, да на његовом земљишту подигну српски манастир, па кад им је та молба одбијена, да су тек онда предузели потребне кораке, да своју намеру остваре заобилазним путем, преко светогорских монаха.

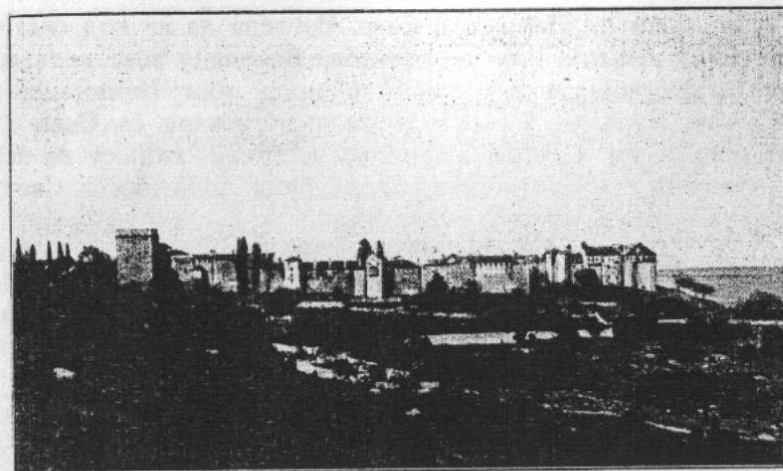
Манастир Хиландар

Тако су онда светогорски прота и игумани свих светогорских манастира, сем Ватопеда, упутили свога изасланика у Цариград цару Алексију са једним актом, који су сви они потписали. У томе акту изнели су прота и игумани, како су се Немања и Сава настанили у Ватопеду и како су тражили и израдили, да Ватопед добије Хиландар и друге манастире у Милеји. Међутим, писали су даље игумани светогорских манастира, није право да ти манастири изгубе своју слободу, а Ватопед ће те манастире оставити да пропадну. Да ти манастири не би пропали, замолили су они, кажу, Немању и Саву, да те манастире приме у своју својину и да ту оснују себи манастир, као што и друге народности имају у Светој Гори своје манастире. Стога, изјављивали су игумани, они моле цара, да изда другу повељу, којом ће поменути манастире, који су били уступљени Ватопеду, дати њима, а они ће их уступити Немањи и Сави, који ће их на њихову молбу примити.

У истом смислу интервенисао је, свакако у договору и споразуму са игуманима, у исти мах код цара Алексија, у име Немањино, и сам Сава.

Цар Алексије је онда на молбу Немањину и Савину издао (у јуну 1198 год.) повељу, којом је опозвао своју ранију одлуку, по којој су Хиландар и други манастири у Милеји били изузети испод власти протата и потчињени Ватопеду. Овом новом својом повељом цар Алексије је прво дао Хиландару и другим манастирима, које је пре био подложио Ватопеду, потпуну слободу, па их је онда дао Немањи и Сави, да буду склониште људима из српског народа, који се посвете монашком животу. Ти манастири, каже се у повељи, неће бити подложни ником, ни проти ни ватопедском игуману, него ће бити самостални, својевласни и самоуправни. Исту слободу и иста права имаће и манастир, што ће га Немања и Сава подићи.

Одмах после Савиног повратка из Цариграда, Немањи и Сави је предан Хиландар, и они су, сретствима, која им је ставио на расположење велики жупан Стеван, прионули да што пре подигну своју задужбину. За сразмерно врло кратко време подигнут је у Хиландару храм и остале

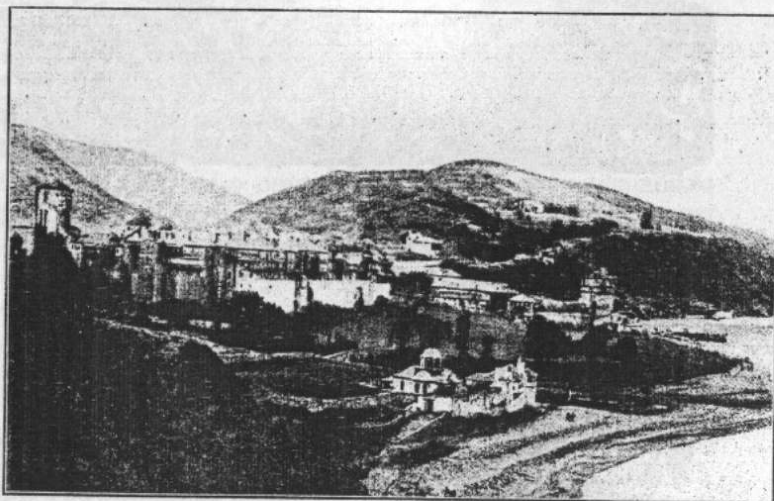

Лавра Св. Атанасија у Светој Гори

потребне зграде. Немања је посебном повељом дао Хиландару имања, и тиме га осигурао у материјалном и економском погледу. Савини биографи причају, како су Немања и Сава за Хиландар испросили од цара и од светогорског сабора још неке манастире и како су окупили 14 манастира и назвали их Хиландар. Када је све то било готово, Немања и Сава су Хиландар предали великом жупану Стевану и ставили га под његово окриље и заштиту.

Кад је Хиландар био готов, Немања и Сава су прешли из Ватопеда у свој манастир. Они су пре свега уредили манастир, живот и рад у њему и окупили су ту Србе монахе. Ту у Хиландару у свом новом српском манастиру Немања и Сава су наставили строг монашки живот, испуњен постом и молитвом и преданом службом Богу и цркви. Сава је после дао превести са грчког један типик, учинио је у њему неке измене, и наредио, да се по њему и његовим одредбама живи и ради у Хиландару.

Оснивање Хиландара је врло важан датум у историји српске цркве и српске културе. Основан да буде прибежиште и склониште за српске монахе у Светој Гори, Хиландар је временом постао стециште и расадник српске

Манастир Ивер у Светој Гори

просвете, најважније културно и просветно средиште српског народа у средњем веку, највећа радионица српске књижевности.

У то доба нашао је Сава једно врло лепо место усред Кареје, које му се необично допало, па га је купио и сазидао је ту испосницу и у њој цркву, коју је посветио Св. Сави Јерусалимском, и за коју је одредио, да у њој живе два до три монаха као испосници. Сава је изradio и посебан типик за ту своју испосницу са врло строгим одредбама за монахе, који буду ту живели. И сам Сава је у тој својој испосници у више махова проводио краће или дуже време, придржавајући се строго правила, која је за монахе, који у њој живе, сам био прописао.

Када је Немања прешао у Хиландар, он је већ био стар и изнемогао, и његови су дани били избројани. Он је у осталом мирно чекао смрт, јер је имао за собом живот, испуњен добрим и корисним радом, а на крају живота је постигао при пуној свести оно, што је желео, и за чим је давно чезнуо.

Св. Сава и Немања (фреска у Краљевој цркви у Студеници)

Почетком фебруара 1200 год. Немања је почео слабити и осетио је да му се приближује крај. Он је тај крај чекао и дочекао са стојичном мирноћом правога хришћанина. Последњих дана пред смрт, Немања се стално молио Богу и свакога се дана причешћивао. Сава је био стално уз њега и описао је последње дане и часове свога оца са необичном љубављу и сентименталном нежношћу. Немања је, по Савином причању, на самртном часу давао мудре и практичне савете за своју децу и потомство, и умро је у наручју свога мезимца, мирно и тихо, без болова, смрћу праведника (13 фебруара 1200 год.).

Сави је Немањина смрт задала велик и дубок бол. И ако га је могло тешити уверење о праведном животу и праведничкој смрти очевој, и ако је он као прави хришћанин имао дубоко и пуно уверење, да је овај растанак са оцем на земљи само привремен, а да ће се они наћи и састати у вечном животу и блаженству на оном свету, ипак је телесни осећај и бол због очеве смрти био

јачи од верског уверења, ма колико да је оно било јако, и Сава је, искрено и скршен великом тугом, оплакао и свечано сахранио свога оца.

После Немањине смрти Сава је остао сам у Хиландару са петнаестак монаха. Он сам прича, да се нелагодно и непријатно осећао због пустоши и због разбојника, којих је у то доба било на све стране пуно у Светој Гори, и који су нападали и пљачкали калуђере и манастире. Стога је Сава пре свега прегао, да што пре окупи што већи број монаха у Хиландар, и успео је, да их за кратко време скупи до деведесет, и да уреди и осигура манастир у сваком погледу.

Али, и ако је, када је подигнут Хиландар, Сава главну пажњу и бригу посветио своје манастиру, он је ипак, и после тога, још увек много чинио и другим манастирима и помагао их је издашно. Једном приликом разбојници су, причају Савини биографи, напали и опљачкали манастир Каракалу, а игумана и сву братију продали у робље лаври Св. Атанасија. Братија манастира Каракале није имала сретстава да се искупи од Лавријота, па су се обратили на Саву са молбом, да им помогне. Сава се одазвао њиховој молби, искупио је манастир и ослободио сву братију. Манастир 40 мученика у Ксеропотаму, који је био опљачкан од разбојника те запустио и био склон паду, Сава је обновио и дао сликати.

Ускоро после Немањине смрти јериски епископ Никола посветио је Саву за ђакона и попа, а приликом једног Савиног доласка у Солун (вероватно 1204 год.), посветили су га епископи Никола јериски, Михаило касандриски и Димитрије адремејски за архимандрита „и даше јему, каже Доментијан, носити надбедреницу и наруквице. Се же сатворише по смотренију Божију и по закону својему грчкому, јако бити јему архијереју”.

ешке су прилике настале у Србији после Немањиног одласка у Свету Гору. И ако је Немања, за време свога дужег бављења у Србији после абдикације, био стекао пуно уверење, да се ново стање, створено његовом абдикацијом, довољно средило и учврстило, и да он може мирне душе оставити земљу, — ускоро после његовог одласка у Свету Гору почели су се јављати разни знаци, који су показивали, да прилике у земљи нису ни близу онолико сређене, колико је то Немања желео и замишљао.

Чим је Немања отишао из Србије најстарији његов син Вукан, незадовољан што је мимо њега његов млађи брат постао владалац, ударио је путем, који је био у опреци са целим Немањиним радом и свом његовом политиком. Вукан је ухватио везе са Угарском и са енергичним и предузимљивим папом Иноћентијем III, у нади, да ће помоћу њих моћи повратити своја напуштена и изгубљена права на престо. Стеван је истина покушао да омете Вуканову акцију у томе правцу, али је Вукан изгледа више нудио, особито Угарској, но Стеван. Ствари су ускоро узеле тако обрт, да није могло бити сумње у то, да ће оне довести до отвореног сукоба међу браћом.

Немања и Сава су свакако знали шта се у Србији ради и спрема. Немања је без сумње био забринут због таквог развоја ствари, и они мудри савети о слози и потреби да се иде правим путем, што их је Немања, по Савином причању, давао на смрти својој деци, свакако су изазвани и вестима о ономе, што се у то доба дешавало у Србији, јер су те вести са разлогом бацале у бригу Немању и изазивале у њему оправдану бојазан, да може доћи у питање све, што је он у току целог свог века са муком стварао.

За Немањиног живота међутим није дошло до отвореног сукоба међу браћом. Али чим је Немања склопио очи дошло је до борбе међу њима, и у Србији је букнуо грађански рат. Вукан је, помоћу угарске војске, потиснуо Стевана и завладао српском државом (у пролеће 1202 г.). Али је ускоро после тога Стеван успео, помоћу бугарског цара Калојована, да сузбије Вукана и да опет заузме престо (у лето 1203 год.).

Ако је већ грађански рат начинио пустош у земљи и нанео силну штету и држави и народу, још је већу пустош учинила глад, која је после Стевановог повратка завладала у Србији, од које је силан свет помро, због које се расељавао и продавао своју децу у робље да се исхрани. Још много година после тога писац Савиног житија Доментијан цртао је живим бојама страхоте, које је у Србији изазвала та глад.

Сави је и иначе већ, далеко од свих својих, када је изгубио оца, морало бити необично тешко, али му је свакако морало бити још теже, кад су му почели стизати гласови о борби међу браћом, о грађанском рату у Србији и о глади, која је покосила силан свет. Вести о приликама и о догађајима у Србији узбудили су без сумње много Саву. Он је сада почео осећати, да и ван вере, поста и молитве, има и других ствари, које човека могу занимати, да има и ван питања о Богу и вечном животу и других питања, која могу човека мучити, и да и ван љубави према Христу, цркви и еванђељу, има и друге љубави, која може изазивати радости и болове. Сава је онда вероватно први

Повеља великога жупана Стевана манастиру Хиландару

пут осетио, да га нешто вуче на другу страну, у обичан живот, који је он дотле избегавао, и у дневну борбу, коју је он дотле презирао. Можда је он већ онда осетио чежњу и потребу, да се врати у Србију, у живот, у практичан рад, у борбу.

Ускоро су међутим у самој Светој Гори настале прилике, које су дефинитивно определиле Саву, да остави Свету Гору и да се врати у Србију.

Када су крсташи четвртог крсташког рата заузели Цариград (1204 год.) и уништили Византију, почели су они ширити своју власт на све стране. Једно одељење крсташке војске заузело је Свету Гору. Ти су крсташи, са католичким свештеницима и калуђерима, који су са њима и за њима дошли, вршили тамо разна насиља и радили на томе, да Свету Гору подвргну папској власти. У Светој Гори су онда услед тога настали нeredи и завладала је велика несигурност.

Сава се због тога у Хиландару врло незгодно осећао, и кад му је од браће стигла порука, како је незгодно, да у тако мутним временима тело њиховог оца лежи у туђини, где влада несигурност и где оно због тога може бити изложено разним незгодама, и молба, да пренесе Немањино тело у Србију, — Сава је једва дочекао да испуни ту молбу и жељу своје браће, па је извадио очево тело из гроба, и пренео га, са разним опасностима, у Србију, где су кости оснивача државе и династије, дочекане са страхопоштовањем и свечано сахрањене у Студеници. Легенда је доцније исплела романтичну и сентименталну причу, како је Сава при доласку у Србију над ковчегом оца измирио завађену браћу и повратио мир у земљи и народу.

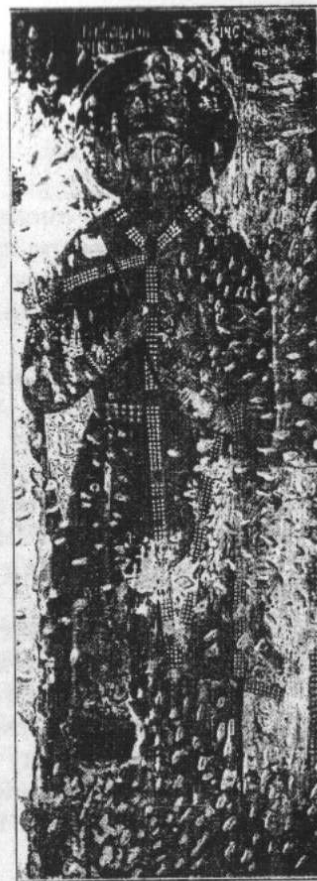
После повратка у Србију Сава је, на молбу Стеванову, остао у Студеници као архимандрит и управник тога манастира.

У Студеници је Сава, у главном, наставио живот, какав је проводио у Светој Гори и Хиландару. Њему је истина и ту у Србији, у новој средини, главно била вера и верски обреди, али је ипак доласком у Србију настала

велика промена у Савином раду и, како изгледа, у његовим осећајима и погледима на живот и на човеков позив.

Сава је био побегао у Свету Гору и покалуђерио се тамо, са једином жељом, да буде аскета, и са јединим идеалом, да живи животом старих хришћанских светаца и мученика. Можда је већ у Светој Гори он осетио ван хришћанске љубави и једну ужу, али природну, љубав за своју околину, своју браћу, за земљу, где се родио и за народ, из кога је поникао. Можда је био и разочаран неким појавама лицемерства и не баш светачког живота, поступака и рада понеких монаха и у Светој Гори и другде, а свакако још више неупутним поступцима, не само војних него и свештених лица крсташких завојевача при продирању њиховом у Свету Гору. Све то заједно и несреће, које су у то доба биле снашле Србију и народ у њој, без сумње су силно утицале на Савину осетљиву и пријемчиву душу.

Тако је код Саве у доба његовог доласка у Србију, наступио велики и важан прелом у животу, у његовим погледима и у целом његовом бићу. Он се и у Студеници и даље ревносно подвизао, проводио је и ту дане и ноћи у посту и молитви, био је искрено и дубоко одан вери и цркви, али Сава сада није више био, по осећајима, схватањима и погледима на живот, онај неискусни, верским фанатизмом занети младић, чији је идеал био да остави

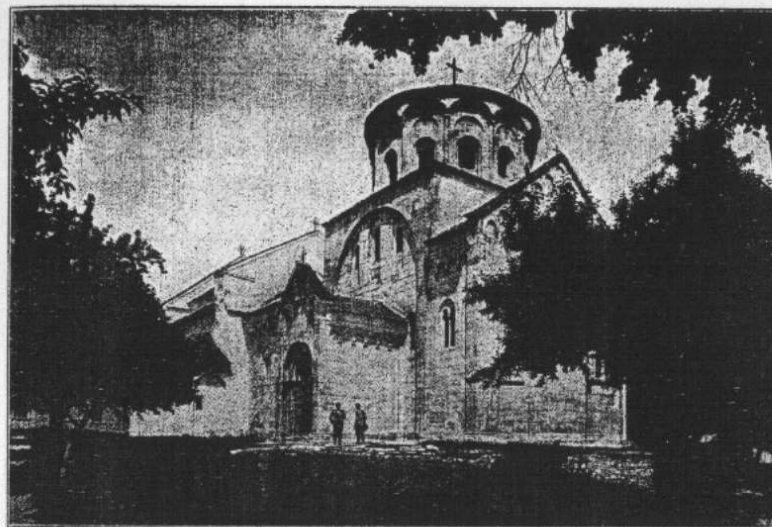
Провенчани (фреска из Св. Богородице у Призрену)

све, да се сав преда Христу, да се за веру мучи и да убија тело, да би ослободио душу.

Сава је сада био зрео човек, у најбољим годинама, пун снаге, пун идеја, пун потребе и воље за рад. За шеснаест година он се много изменио. Он је за то доба много штошта видео, много доживео и много искусио. За оно неколико година, што их је провео са својим оцем, он је слушао мудре савете, занимљиве доживљаје и практичне погледе и поуке старог, реалног и искусног Немање. Он је био познао монашки живот, за којим је толико жудио, и све његове позитивне и негативне стране, и идеалан занос и ситне интриге, које је у осталом и он понекада употребљавао за своје циљеве. Он је у Цариграду у два маха имао прилике да се упозна са организацијом византиске цркве и да ту, у средишту светске политике, осети пулзирање државног и народног живота. Он је видео, како се на његове очи руши једно старо царство и једна велика организована држава, и како се на њеним развалинама оснива нова држава, са новим светом, са новим погледима и принципима, са другом културом.

Све то, и године и искуство, утицало је силно на Саву. Он се потпуно развио и сазрео је. Али су се упоредо са тим сазревањем јавили код њега нови погледи на живот и на задатак, који га чека. Он је видео, да му се отвара сасвим ново поље за рад и делатност. Његов хоризонт се сада знатно проширио, његов интерес је постао странији. Он се истина и у Студеници и даље подвизао и проводио је много времена у цркви и на молитви, али се он изменио у многим погледу. Као да му је од једном нешто пукло пред очима; нешто га је силно вукло у акцију у народ; испосница му је постала уска, зидови ћелије постали су му тесни; он је хтео више замаха, акције, узбуђења, борбе, и он је ушао у народ, где га је народни живот, пун мана и недостатка, звао на рад и у акцију.

Када је као зрео човек у напону снаге дошао у Србију, Сава је видео и упознао народни живот у свима правцима и у сваком погледу. Он је онда видео, како је

Манастир Студеница

његов народ заостао, и у верском и у социјалном и у економском и у културном погледу. Сава је осетио, да је он позван, а да је и вољан и у могућности, да поправи недостатке, да помогне народу, и радом и саветом, да га дигне и морално и економски. Он је осетио у себи позив и потребу за рад и за акцију, да изађе из ћелије и цркве у државу и у народ. У њему је проврела Немањина крв и гонила га је у борбу, и он се одазвао гласу, који га је позивао с неба и изнутра, и покорио се својим унутрашњим потребама и склоностима. У Студеници је Сава постао од испосника радник у народу и за народ, од верског фанатика пропагатор социјалног морала, од младог занешењака организатор, државник и књижевник.

То је био период Савина рада, за који је после десетак година охридски архиепископ Хоматијан у своме протесту против Савиног посвећења за архиепископа писао, да је Сава „постао готово оно што је и пре био”, да су га „домаће распре уграбиле из тврдога града Свете Горе”, те се „опет настанио у Србији, испосник се претворио у

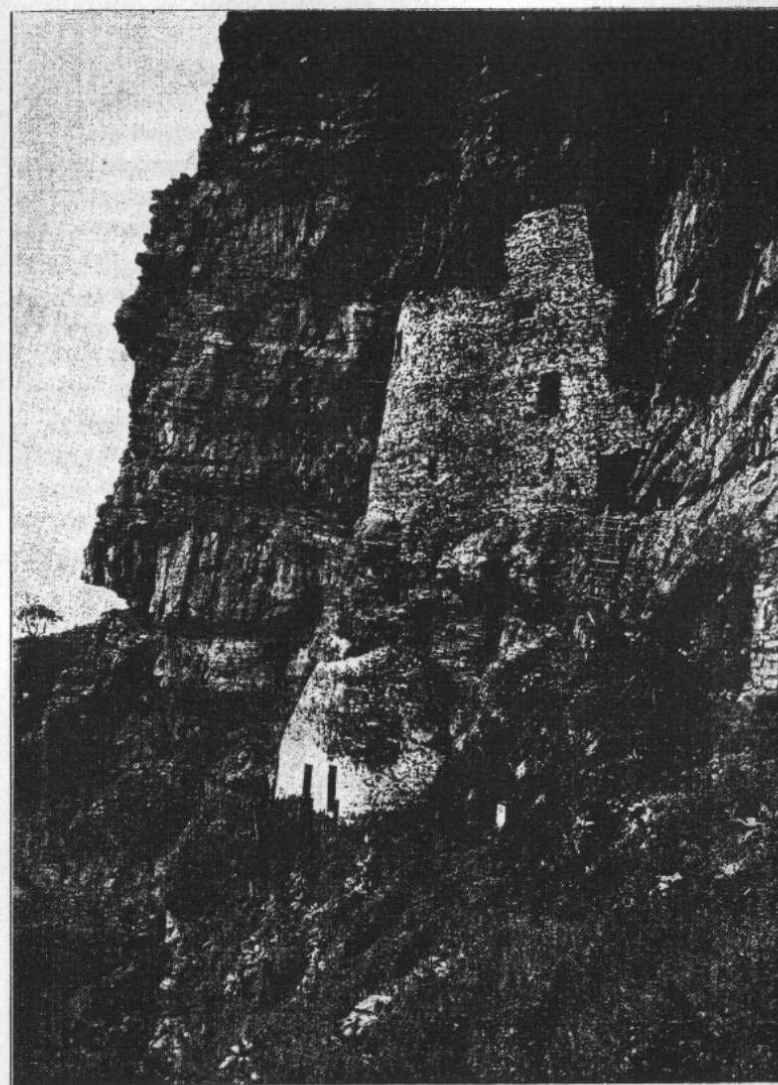
управника и саветника тамошњих послова, у посланика околним власницима... и сасвим се пустио у светске бриге и у светско славољубље, почео ићи на гозбе, почео јахати коње одабране, окићене и опремљене, почео водити многу свиту, почео путовати са парадом, уз пратњу велику и различиту”.

Ма колико да су ове Хоматијанове речи тенденциозне и претеране, оне јасно и пластички цртају живот Савин после повратка у Србију, и показују, колико је Савин живот и рад у то доба био друкчији од онога, за којим је он жудио у својој младости, због кога је оставио родитељски дом и побегао у Свету Гору, и који је тамо проводио.

За време свог боравака у Студеници Сава се није бринуо само за свој манастир, него је већ онда, особито за мирних година, после Стеванова измирења са братом, почео изводити велике реформе и организацију српске цркве. Сава је у то доба много путовао по народу и свуда је радио живом речју. Он је крепио у народу религиозни дух, који је био слаб, и морал, који је био на ниском ступњу; он је подизао цркве и пресађивао је религиозно и црквено уређење, како их је он видео и научио у Светој Гори, у Србију.

Сава је много путовао по народу, поучавао га је увек и сваком приликом у свима правцима и надзирао је рад свештеника у цркви и у народу. Утицај његов и рад у то доба упућен је био у разним правцима, и ван цркве и верских ствари. Он је био у великом стилу народни учитељ и просветитељ. Он се у то доба бавио и књижевношћу, израдио је типик за манастир Студеницу, где је у уводу написао кратко житије свога оца, описав наравно у првом реду његова богоугодна дела, особито последње године његовог живота и његову смрт.

Сем религиозног, верског и црквеног рада, Сава је у то доба узимао живог учешћа у политичком животу Србије. У тешкој ситуацији, у каквој се његов брат Стеван, особито од 1212 до 1216 год., често налазио, због нападаја разних непријатеља на Србију, Сава се редовно налазио

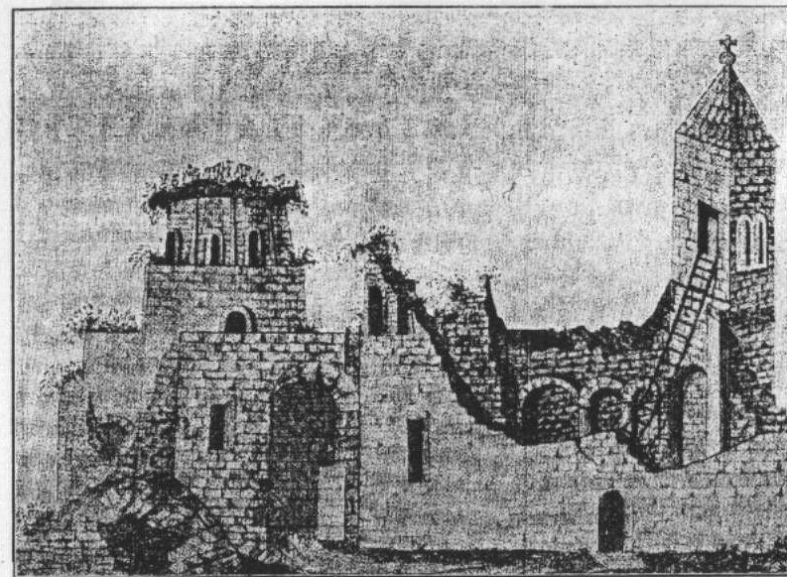

Испосница Св. Саве код манастира Студенице

на руци брату, било саветом, било личном интервенцијом. Када се бугарски династа Стрез, кога је Стеван, као бегунца узео био под своје окриље, без разлога одметнуо од Стевана, придружио се његовим непријатељима и спремао се да удари на Србију, Стеван је замолио Саву, да иде Стрезу, да га уразуми, да му докаже и поучи га, да неблагодарност, коју он својим одметништвом показује према Стевану, не може уродити добрим плодом, и да га увери и убеди, како је политика, коју је он сада прихватио, политика наслањања на Бугаре и Латине, штетна и за њега самог и за његове интересе. Сава се одазвао братовљевој молби, па је отишао Стрезу и употребио је тамо сву снагу аргумената и сву моћ убеђивања, да увери Стрезу, како треба да се врати на стару своју политику наслањања на Србију. Али овога пута Сава није имао успеха. Стрез се није дао убедити, и остао је тврдоглаво несавитљив. Међутим оно, што није увиђао и у што се није дао убедити сам Стрез, увиђали су многи људи из његове околине. Сава није успео да убеди самога Стрезу, да је пут, којим је пошао, пагубан за њега, али су Савини разлози убедили многе људе из Стрезове околине, да његова нова политика може њих довести у незгодан и тежак положај и шкодити њиховим интересима. Међу тим људима било је и таких, који нису презали ни од каквих сретстава, да би спречили извођење плана, са којим се они нису слагали. Није познато, да ли је против Стрезу склопљена формална завера или су то учинили појединци или чак само један човек на свој рачун, — тек када је Сава, после неуспеле мисије, оставио Стрезу и пошао кући, Стрезу је неко од његових људи мучки убио.

Стрезова смрт била је за Стевана и за Србију велико олакшање, и у Србији се сматрало, да су Савина речитост, оправданост његових разлога и његове молитве знатно допринеле, да се Србија у згодан час опрости овог опасног и опаког непријатеља, о чијим се свирепствима после још дуго причале и препричавале разне језиве приче.

Ускоро после тога Србији је загрозила нова, велика опасност од угарско-латинског савеза. На Стевана су

Манастир Жича у почетку XIX века

пошли угарски краљ Андрија и латински цар Хенрик. На глас о томе, Стеван је одмах и прво похитао у Студеницу. Тамо, на гробу Немањиним, он је молио свога оца за помоћ и потпору, да се још једном заузме код творца, да спасе отаџбину од силних непријатеља, који су навалили на њу. Али је Стеван, као што сам прича, хтео уједно да у Студеници нађе Саву и да се са њиме посаветује о томе, шта да ради и шта да предузме у тешкој ситуацији, у којој се нашао. Сава је Стевана охрабрио и понудио се да и сам пође са њиме непријатељима. Али је Стеван, изгледа, више волео да пође сам и да сам сврши ту ствар. Он је онда заиста и успео, свакако под утицајем и Савиних савета, да умешном интервенцијом и овога пута отклони опасност, која му је у овај мах била запретила.

Могло је изгледати, да је после свих великих успеха, што их је Стеван последњих година имао, положај Србије осигуран. Али Стеван није био уверен у то. Он је са разлогом мислио, да је положај његове државе несигуран,

и да се разне незгоде и неприлике и сукоби свакога часа могу јавити са више страна. Стога је Стеван мислио, да треба нешто предузети, да би се осигурао, бар са оних страна, са којих је, по његовом уверењу, могла у тај мах Србији најпре загорзити опасност.

Та је опасност, по Стевановом мишљењу, могла доћи од Угарске, која је већ давно радила на томе, да продере на Балканско Полуострво и да покори српске земље, и од латинског царства које је стално тежило, да обнови застарела византиска права на Србију. Стеван се у то доба био оженио из Млетака, унуком славног и заслужног млетачког дужда Дандола, па се, делимице по својим политичким погледима и плановима у то доба, а делимице можда и под утицајем своје младе жене, почео приближавати западу, особито Млечима и папској курији. На курији су, можда посредовањем млетачке републике, показали велику готовост, да изађу Стевану у сусрет у сваком погледу и да испуне његове жеље и молбе. А Стеванова је тежња била, да буде заштићен од агресивних намера Угарске и латинског царства. Уверен, да му папа може помоћи, он је тражио од папе заштиту и молио је, да му пошаље краљевску круну. Наравно да је Стеван за те услуге морао обећати, да ће признати папску власт и примити католичку веру. Али је за те уступке Србија имала да добије обезбеђење од непријатеља и признање државне независности, и то добитком краљевске круне са најкомпетентније стране у тај мах у Европи. За те велике користи вредело је, по Стевановом мишљењу и уверењу, учинити извесне жртве.

Сава међутим није могао да уђе у круг Стеванових идеја у тај мах. Он је био одлучно противан новом правцу Стеванове политике, наслањању на запад и на курију, и енергично се одупирао Стевановој намери, да се покори папи и да из Рима тражи краљевску круну. Стеван није успео да убеди Саву, да Србији са ма које стране прети велика и озбиљна опасност, због које би вредело, или због које би Србија била приморана, да чини тако велике жртве.

Карејски типик Св. Саве

Као васпитаник Свете Горе Сава није марио католичку цркву, а све оно што је видео и преживео кад су Латини и католички свештеници продрли у Свету Гору и хтели да је покоре и да је приморају на признање папске власти, улило му је одвратност, страх и неповерење према католичкој цркви и њезиним претставницима, и начинило га је одлучним непријатељем папе и католичке вере.

Исто тако Сава, изгледа, није имао довољно разумевања за Стеванову идеју, да дође до признања државне независности добитком краљевске круне из Рима. И ако је Сава државну независност без сумње високо ценио, и ако је свакако и сам желео, да Србија што пре дође до своје независности, он је вероватно сматрао, да Србија то може постићи и другим путем и на други начин, а не по тако скупу цену као што је признање католичке вере и папске власти.

Сава и Стеван су без сумње много говорили и расправљали о тим питањима, али нити је Сава успео да убеди Стевана, да треба да напусти нов правац своје политике, којим је мислио поћи, а још мање је Стеван могао наговорити Саву, да раскрсти са својом прошлошћу, да напусти мишљења и назоре, у којима је васпитан и са којима је срастао, и да промени начин живота и рада, на који је био свикао.

Тако су се Сава и Стеван дефинитивно разишли у питањима спољње политике, и Сава је љут отишао из Србије. После Савиног одласка дошао је папски легат у Србију и венчао је Стевана за краља (у јесен 1217 год.).

Сава се разишао са својим братом у питањима спољње и црквене политике, па је, незадовољан и љут, напустио Србију и отишао у Свету Гору, у Хиландар. Али Савиним одласком из Србије питање, због кога су се Сава и Стеван разишли, није било решено.

У Србији је остало много Савиних присталица, људи, који су се слагали са Савиним мишљењем и његовим погледима на државну и црквену политику. Ти људи су дошли у опреку са новим режимом и водили су оштру опозицију против њега. Опозицију против Стеванове политике подржавао је и помагао Сава из Свете Горе преко својих поверљивих људи и својих оданих присталица у Србији. Према духу времена незадовољство и опозиција режиму добила је свога израза у томе, што је из Немањиног гроба у Студеници престало тећи миро, а у вези с тим почело се причати, да је Немања отишао из Србије и напустио свој народ.

Глас о томе, да се Немања, оснивач државе и заштитник народа, он, који се увек, и увек са успехом, заузимао и залагао за своје стадо, који га је спасавао из сваке беде и невоље, у чије се заступство на небу пред творцем имало пуно вере и поверења, наљутио на свој народ, и да га је напустио и оставио, пукао је по народу и нарочито је

подржаван и ширен од стране Савиних људи и свих оних, који нису одобравали Стеванов рад и његову политику. Вест, да је из Немањине гробнице престало тећи миро, силно је узбудила свет и унела је велику узнемиреност и пометњу у цео народ. Свет се поплашио, да ће га задесити нека велика несрећа, кад је из Србије отишао онај, који је пред престолом творца био заступник државе и народа.

Узбуђење у народу било је због тога толико, да је Стеван био приморан да се обрати на Саву са молбом, да се врати у Србију и да утоли Немањин гнев. Али је Сава тражио извесне уступке и гаранције да умири своје људе и да врати Немањи добру вољу према Стевану. Напослетку су се Стеван и Сава споразумели: Стеван је напустио папску курију и запад и пристао је да Србију врати на пут, којим је она пре његовог раскида са Савом ишла.

Стеван и Сава су се још договорили, да Сава ухвати везу са претставницима византиске државе и цркве у Никеји, па да тамо покуша да добије извесне концесије као награду за то, што ће Србија у томе правцу оријентисати своју политику. На Стеванову одлуку, да се приближи Никеји, утицао је, сем Савиног рада, без сумње и страх од наглог растења епирске моћи, особито због освајања епирског деспота Тодора у Македонији и Албанији.

Тако је Сава онда, у споразуму са Стеваном, отпутовао у Никеју, византиском цару и патријарху.

Он је, и у Светој Гори, када је пошао, и у Никеји, када је тамо стигао, причао, да је дошао у Никеју због неких манастирских послова, које је требало да сврши. Када је свршио послове, због којих је бајаги дошао у Никеју, Сава је затражио од цара Тодора Ласкара, да изради код патријарха да за Србију посвети посебног архиепископа, који ће извести организацију српске цркве. Савин биограф Доментијан наводи, да је Сава као разлог, зашто тражи архиепископа, истакао потребу и омогућавање мисионарског рада у Србији, особито у новим покрајинама, док други Савин биограф, Теодосије, прича, да је Сава тражио архиепископију, која ће у Србији спровести црквену

организацију, особито због тога, да би се могло сестематски извести сузбијање јереси.

Патријарх и црквени кругови у Никеји свакако нису били одмах и од срца вољни, да испуне Савину жељу, али су важни политички разлози били у тај мах пресудни и определили су меродавне државне факторе, да повољно реше то питање.

Цару Тодору Ласкару није могло бити свеједно, да ли ће у великој борби, која је очекивала никејску државу на више фронтова, и против Бугарске и против латинског царства и против епирског деспотата, имати Србију у реду својих пријатеља или у реду својих непријатеља. Сем тога, црква у Србији била је до тога доба под охридском архиепископијом, а на челу охридске цркве стајао је у тај мах даровити, учени, амбициозни и енергични Димитрије Хоматијан, који је снажно помагао империјалистичку политику свога господара, епирског деспота Тодора. Никејски патријарх Манојло имао је пуно разлога да пристане на царев захтев, да испуни Савину жељу и молбу, па да посвети за Србију архиепископа, једно, што су то захтевали и диктовали државни интереси, а друго, што су тиме, и он и црква, којој је он стајао на челу, много добивали, јер се тим чином истицала његова власт над српском црквом и тиме ширила јурисдикција никејске патријаршије на рачун охридске архиепископије.

По легенди је Сава, кад је у начелу било решено питање о оснивању српске архиепископије, како је он то

Св. Сава (фреска у манастиру Дечанима)

захтевао, предложио, да један од монаха из његове пратње буде посвећен за архиепископа. Цар је наравно тражио, да се Сава прими тог важног места и достојанства, чак је истакао, да он само у том случају пристаје да Србија добије архиепископа, ако Сава пристане да буде архиепископ. Сава се, по легенди, томе наравно опирао, али је напослетку ипак пристао да се прими тога високог положаја.

Тако је онда Сава на врло свечан начин, у присуству цара и свих световних и црквених великодостојника посвећен за српског архиепископа. Цар Тодор Ласкар је платио цео потребан трошак око Савиног посвећења, приредио је велику свечаност том приликом и обдарио је све, који су узели учешћа у тој свечаности.

Из Никеје је Сава дошао у Свету Гору, где је, особито у Хиландару, био лепо примљен и свечано дочекан. Светогорци су били радосни и поносити, што је један њихов васпитаник постигао тако висок чин и што му је учињена тако велика почаст. Сава је остао неко време у Светој Гори, обилазио је манастире, служио као архиепископ службу и посвећивао је чатце, ђаконе и попове.

Кад је Сава стигао у Србију, дочекан је ту необично радосно и са великим почастима, које су одговарале његовом новом високом чину. Како је Стеван јавио, да је болестан, изашла су пред Саву многа изасланства са свештенством, властелом и много народа.

Чим је стигао у Србију, Сава је одмах почео свој организаторски и мисионарски рад.

У Србији је до тада постојала једна једина епископија, у Рашкој, обимом и сувише велика, да би на онако широком простору, са онако рђавим комуникацијама и са онако примитивним подвозним сретствима, могла добро и успешно вршити свој задатак. Особито се велика оскудица осећала у свештенству. Услед тога, и због недовољне црквене организације, хришћанство у народу још није било одомаћено. а у колико га је и било, оно је ухватило корена више са формалне, церемонијалне и обредне стране, него по својој садржини и суштини. Право хри-

шћанство, са својим погледима на свет и живот, са својом сјајном етиком и са својим дубоким моралом, још није у то доба било продрло у народ, нити је прожимало српско друштво. Још увек су широке масе народа живеле под утицајем своје старе незнабожачке религије, по старим навикама, у сталном испуњавању разних религиозних формалности и обреда, утонуле у сујеверје, којим је био испуњен цео њихов живот, од рођења до смрти.

Када се Сава решио да иде у Никеју и да тамо тражи архиепископију, он је извесно знао, да ће Србија добити своју самосталну црквену организацију само тако, ако он пристане да се сам стави на чело српске цркве, да се он прими те часне, али тешке дужности, да изведе организацију нове архиепископије. Сава је, без икаквог прецењивања свога рада и својих способности, морао бити уверен, да је он најспремнији и једини позван да прими то високо место и да изврши тај тежак задатак. Сем тога, Сава је, и по свом пореклу, и по свом положају у друштву и држави, и по својим везама, и по свом дотадашњем раду, свакако једини у земљи имао довољно ауторитета и довољно снаге, да изведе тако тежак и приметан посао, као што је у тај мах била организација цркве у Србији.

У религиозном погледу било је истина у српским земљама већ и пре тога доста урађено. Већ неколико векова хришћанство је у српском народу било званично заведено. Охридска архиепископија, под којом је била до тога доба Србија, трудила се без сумње поштено да

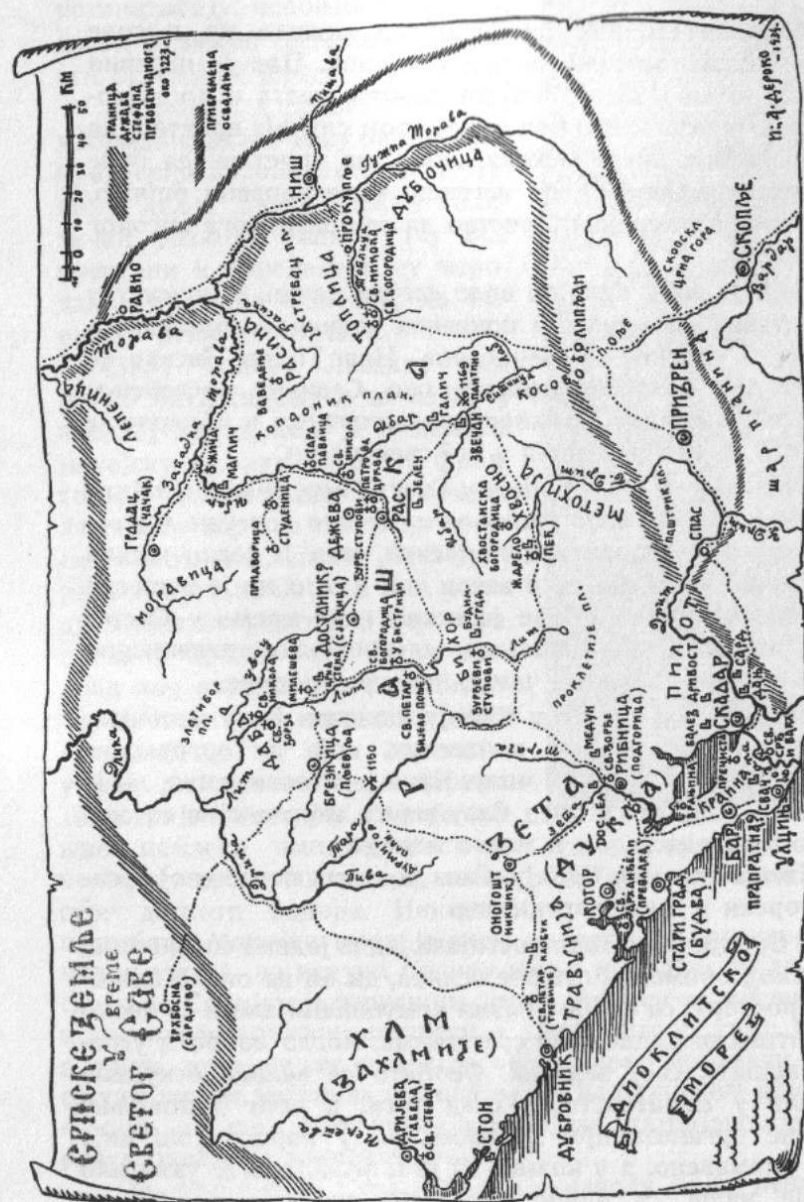

Првовенчани (фреска у манастиру Дечанима)

испуни и у српским земљама своју дужност. Особито је много за завођење и учвршћење правог хришћанства у народу и у држави учињено у последње доба, за владе Стевана Немање и Стевана Првовенчаног, када је подигнуто много манастира, који су тада постали стожери хришћанства, живи расадници хришћанског морала и хришћанских етичких погледа на живот и свет. Ипак је стање религије и морала у народу још увек било рђаво; право хришћанство са својом садржином још није било ухватило дубоког корена, и у томе је погледу остало још увек врло много да се уради.

Савини биографи причају, како је Сава, кад је посвећен за архиепископа, био свестан велике и тешке дужности, која га је очекивала, и велике одговорности, коју је узео на себе, када је пристао да се прими за архиепископа, па истичу, како га је у појединим моментима обузимала сумња у своју снагу и способности, те је сам себи постављао питање, да ли ће моћи извршити задатак, који га је очекивао. Али је у тим тренутцима сумње и очајања увек побеђивала свест о дужности и позиву, и унутрашња снага, која га је гонила на племенити рад, у коме је он од младости био навикао да троши себе ради виших и узвишенијих идеала и у корист других.

Сава је дошао у Србију као архиепископ пун светлих идеала о своме позиву, пун снаге и воље да своје идеале оствари и пун планова, како ће то учинити. Када је стигао у Србију, он је прво обавестио Стевана, шта је учинио у Никеји, и шта намерава сада чинити и како мисли да изведе организацију цркве. После тога, Сава је отишао у Студеницу, да се поклати гробу свога љубљеног оца и да му захвали за помоћ, коју му је он стално указивао. Јер Сави је увек и свуда лебдео пред очима Немања; он је стално био под утицајем његових идеја, његов дух га је увек водио и свуда пратио, и Сава је дубоко и искрено био уверен, да за све успехе, и он и Србија, имају само Немањи да захвале.

Држава Стевана Првовенчаног

Организацију српске цркве извео је Сава одлично у сваком погледу. Он је пре свега, у договору са властелом, свештенством и народом извршио, вероватно у главном по географским целинама, поделу целе земље на епархије, затим је епархије поделио на протопопијате, а протопопијате на црквене општине. Најбоље од својих ученика поставио је и посветио је за епископе, а најбоље од свештеника за протопопе. При одређивању епископских средишта Сава је особиту пажњу обратио на крајеве, који су ма у ком погледу били заостали, и на крајеве, који су били изложени утицају католичке пропаганде.

Необично је важан факат, да је Сава, који је сав био предан и одан православној цркви, и радио стално, увек и свуда на ширењу и учвршћењу православне вере, оставио нетакнуту организацију католичке цркве у Србији и да у права барске католичке архиепископије није дирао. Тај факат показује можда и Савину толеранцију, али свакако много више његово мудро рачунање са реалним стањем ствари, са реалним могућностима рада и делатности у извесним правцима, и његово тачно одмеравање где, у коме погледу и колико се где може у раду и акцији рачунати на успех. У авантуре и акције, где није било изгледа на успех, Сава се није упуштао.

Образоване епископије Сава је финансиски и економски обезбедио тиме, што је свакој од њих дао доста велика властелинства, и тиме им осигурао приходе за њихово издржавање. Он је у исти мах прописао уједно и уредбе о реду и раду у тим властелинствима и, особито, о односу епископа према становништву тих властелинстава. Сем тога, Сава је установио у епархијама сталан верски надзор преко протопопа и егзарха.

Колико је Сава имао дубоког смисла за организацију види се особито по томе, што је он, када је посветио епископе и послао их у своје епархије, свакоме од њих дао по један аутентичан препис свих потребних црквених књига, и наредио, да се у свакој епархији преписи црквених књига морају вршити само из тих епископских примерака. На тај начин је у нашој цркви онемогућено кварење тек-

Манастир Жича

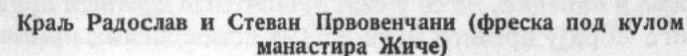
стова, које се неминовно дешава сталним преписивањем са преписа, а не са оригиналног текста.

После тога Сава је сазвао у Жичу, која је после Савиног повратка довршена, сабор, на коме је изнео основне принципе православног хришћанства, и тражио да се они озаконе. Том приликом је бачено проклетство на све јереси.

Како је хришћанство у то доба у Србији још слабо било ухватило корена у ширим народним масама, види се, међу осталим, и по томе, што је у земљи, по причању Савиних биографа, био врло велики број невенчаних, чија су деца, по начелима хришћанске цркве, важила за незакониту. Сава је желео, да се сви бракови, склопљени без црквеног благослова, озаконе, па је наредио, да свештеници сакупе све невенчане парове, заједно са децом, која су била рођена без законитог благослова, и да их под окриљем родитеља, пошто њих венчају, крсте.

При раду на организацији цркве Сава је наишао на једну велику тешкоћу. Кад је дошао у Србију он је затекао у Призрену епископа, кога је раније на то место био поста-

Стога је Хоматијан, када је сазнао, да је Сава у Никеји посвећен за архиепископа, да се као архиепископ вратио у Србију, да је почео живо изводити организацију српске цркве, да је установио епархије и у њима именовао и посветио епископе и, особито, да је приморао призренског епископа, кога је охридски архиепископ био поставио и посветио, да напусти своју епархију, па поставио на то место једног свог човека, успламтео гневом и написао Сави енергичан протест против његовог посвећења за архиепископа, против његовог рада на организацији српске цркве, и особито против његовог поступка у призренској епархији. Тај Хоматијанов протест, који је писан у мају 1220 год., а који је Сави донео скопски епископ

Јован, врло је важан докуменат и садржи пуно занимљивих података о Сави, његовом животу и његовом раду.

У почетку тог важног документа Хоматијан пише Сави: „Поодавно смо већ чули о твојој пречасности, како си оставио своју земљу и родбину, наслеђе очевинско и просто рекавши овај свет и све што је светско, те отишао у приморски Атон ка тамо настањеним испосницима, по којима то место Света Гора и јесте и зове се. Тамо си се у раној младости постригао, ујединивши се са тамошњим испосницима... Тако си се и преко граница прочуо као млад монах и искушеник”.

После те похвале Сави почињу прекори: „После порече и оповрже глас, који се беше пронео о твојој величини, јер се чу, како је испосник Сава оставио Атон и тамошње подвиге и како се вратио натраг међу оне, који о злу мисле, који су узрок да се свето еванђеље у тугу баца, те како је и сам постао готово оно, што је и пре био. Распре домаће уграбише га из тврдога града Свете Горе, Сава се опет настани у Србији, испосник се претвори у управника и саветника тамошњих послова, у посланика околним власницима, те уздржавање од света, на које се беше заветовао као монах, претвори у светску вреву и хуку. И сасвим се пусти у светске бриге и у светско славољубље, поче ићи на гозбе, поче јахати коње одабране, окићене и опремљене, поче водити многу свиту, поче путовати са парадом, уз пратњу велику и различиту. И идући тим путем, зажеле и достојанство јерарха, па отпутова не знамо куда, те негде изненада постиже и то достојанство, и поврати се у Србију, у отачаство, као архијереј, трубећи и разглашујући то што се могло већма. По том рукоположи многе архијереје, да ли с одобрењем и да ли на уредно одређеним местима, непознато нам је. И да све укратко кажем: не само да је радио противно правилима о владању монашкога реда, него је забркао и из темеља потресао и сами устав о црквеним пословима уопште”.

Затим Хоматијан наставља: „Чујући о теби те и такве ствари и сад и пређе, нисмо им у свему ни веровати хтели, јер знамо, да је оно, што се по свету говори, понајвише

лажљиво. А мислили смо и да није наше да се бринемо о томе, како си се ти из Свете Горе вратио у твоју отаџбину, и како си се ту и каквим пословима бавио. Али пошто си се ти рукоположио за архијереја, наше је, и то мислимо у великој мери, да истражујемо: како си се и за коју цркву рукоположио? Ако си ти, блажени, сад постао архијереј, као што се чуло на све стране, ми хоћемо да знамо где, и у томе се наслањамо на божанствене и свете каноне и на богољубиве законе. Ако си архијереј постао у Србији, питамо: како? Ако си то постао рукоположењем патријарха цариградскога, питамо: чега ради? Од старине су, истина, цареви имали повластицу да градовима ступње дају, те да од мањег ступња, рецимо епископског, повишавају на виши, на прилику на архиепископски или митрополитски, али је за то требало да си пре тога ти био епископ, те да би се тако могао узвисити од нижега на више и почасније. А ти нити си се десио епископ, нити имаш какву год царску повластицу, којом би се проглашавало твоје постављење. А и где је данас царство, где ли би му било то, где ли су пак остала достојања, кад власт врше негде овај, а негде онај, а достојање царско нико нигде није неокрњено сачувао. А пошто правога царства већ нема, знаш и сам веома добро шта би било најприкладније и најпааметније.” Затим Хоматијан пише: „Ако ли си се као нов архијереј натураио Србији без епископија, ти знаш врло добро и боље него ико други, да је Србија потчињена престолу Бугарске, и да се од архиепископа Бугарске рукополагао ко је постајао епископ у Србији и архијереј у Раси, и по томе си канонима противно постигао достојанство архијерејско, и отворено си на силу угазио у област туђу.” Хоматијан затим истиче, како се Србија, божјом милошћу, побожно и хришћански управља, на темељу од апостола подигнутом, и о њој се стара архијереј, којег су јој свети оци дали. „Ниси, дакле, наставља Хоматијан, по љубави к еванђељу, него си по славољубљу ускочио у архијерејско достојанство, и ради те кривице налетео си и на саму опасност, као она животиња, која у жестини, кад некуд нагне, и на најоштрији

мач насрће. Ето, како те твоја жеља за преосвећеношћу у неупутности одведе.”

После тога Хоматијан прелази на питање призренског епископа: „Па још ако је и оно истина, да си застао епископа канонично постављеног, онога у Призрену, и да си га тирански из епископије избацио, нагнавши га, кукавца, да да оставку, без сумње да би ради те оставке рђаво дело без одговорности прошло, и да си другога, који је теби по вољи, на оно место поставио. Тиме си превршио то твоје презирање канона, боље рећи то гажење самога Бога у канонима његовим. И пошто је твојој жељи исто тако и земље требало, учинило ти се најзгодније, да се залетиш, о најбољи, не на кога другога, него на автокефалнога старешину бугарске епархије и на јерархе, који су под његовом влашћу, и да ту тражиш достојање. И да ли си то учинио начинима, који могу бити канонички саввим одобрени? Јер колико је неупутно да се рукоположењем другога намешташ у области автокефалнога архиепископа, знају они, који озбиљно претресају листове закона и канона.”

На крају свога протеста Хоматијан пише: „Ево овим саборно објављујемо твојој часности ово што следује. Ако отступиш од области, које по старини припадају нашој епархији, а које ти сад незаконито држиш, добро ћеш учинити, поступићеш мудро, па дошавши у мисли и осећаје, да је твоје рукоположење неканонично, и вративши се на пут, којега су се и твоји стари од постања држали, моћи ћеш у награду за ту мудрост и опроштај постићи. Ако ли неотступно будеш остао при твојим дрскостима и при твојој једностраности, ако ли презреш ово наше писмо, погресићеш против канонског правила, којим ти се правилно законита твоја власт обраћа, подврћи ћемо те одлучењу од свете и живоначелне Тројице, искључићемо те из заједнице верних као преступника светих божанских и канонских заповести, као кривца, који потреса и брка црквени устав, који су још у почетку свети оци узаконили. А тога ради под исту ће кривицу и одговорност потпасти и они, који с тобом опште, били они

у црквеном или у световном реду или чину. А да изврши ово наше саборно писмо, рукоположисмо преосвећенога епископа скопскога, у Господу драгога нам брата и у служби драга, господина Јована, нека би и живим гласом ово што је написано објавио твојој часности.”

Као што се види, Хоматијанов протест је написан врло одлучно и енергично. У њему Хоматијан протестује, што је Сава посвећен за архиепископа и доказује, да је то посвећење неправилно извршено. Затим Хоматијан тврди, да се Сава са својом жељом и молбом да постане архиепископ обратио на ненадлежно место (на никејског патријарха), јер је Србија под јурисдикцијом охридског архиепископа, и, напослетку, Хоматијан напада Саву због његовог насилног поступка у призренској епархији. Ако се Сава не врати на прави пут и не послуша Хоматијанове савете, Хоматијан му прети проклетством и изопћењем.

Хоматијанов протест Саву није ни најмање узбудио, и он на њега, изгледа, није у опште реагирао, нити се на њега обзирао. Он је био посвећен за архиепископа од васеленског патријарха, који је био признат у целом православном свету, сем епирског деспотата, као глава православне цркве у области цариградског патријархата. Ауторитет патријарха у Никеји био је велик и неспоран, док се охридски архиепископ тек борио за то, да истакне свој ауторитет мимо и против ауторитета никејског патријарха, кога су сви сматрали за наследника византиског јерарха. Сава се дакле обратио на онога, за кога је сматрао да има власт и право и ауторитет.

Сава је имао и посебних разлога да се у овај мах обрати на никејског патријарха. Он је знао, да ће оно, што је хтео да добије, много пре и много лакше добити од никејског патријарха, него од охридског архиепископа, и да ће државна власт, којој је без сумње и у Никеји и у Епиру подједнако стало било до тога, да задобију за себе Србију, у Никеји пре и лакше и успешније утицати на претставнике цркве, да за љубав државе жртвују своје интересе, па да испуне Савине жеље и молбе.

Сава је могао да игнорише Хоматијанов протест особито због тога, што је имао довољно ослонаца да брани становиште, по коме је он законито и на компетентном месту постављен за архиепископа, да је његово постављење и посвећење канонски правилно изведено, и да је према томе сасвим законито. Сава је могао примити Хоматијанов протест без узбуђења и због тога, што је он знао, да за њим стоји у Србији државна власт и сав њезин ауторитет, и да је уз њега цео народ.

Хоматијан се доцније још једном вратио на питање о српској архиепископији. У једном писму, писаном после неколико година, када је никејски патријарх био Герман, Хоматијан је поново протествовао против тога, што је патријарх Манојло рукоположио Саву за архиепископа.

Али све то није Хоматијану ни охридској архиепископији ништа помогло, нити је имало икаква утицаја на ток догађаја.

У Србији су сада биле сасвим друге прилике него пре неколико деценија, када потпуна слобода још није била извојевана и утврђена. Настало је ново доба, одрасло је ново поколење у слободи и независности, и оно је имало сасвим друге погледе на државу и на положај Србије. Византије, које су се њихови очеви бојали и против које су се они са напором борили, није више било, а њене наследнице су се отимале о пријатељство са Србијом, пристајале су на погађања са њом, тражиле су компромисе и такмичиле су се да је задобију за себе, јер су рачунале, да ће им она бити потребна и корисна, када дођу судбоносни дани, који су се очекивали, у којима ће се решавати њихово животно питање: која ће од њих наследити Константинов престо на Босфору.

И сам Сава се променио и постао је други. Некада је он, у основној хиландарској повељи, писао, да је „Бог премилостиви утврдио Грке царевима, а Угре краљевима”. Тако је мислила генерација, која је била задовољна еманципацијом од Византије. Новој генерацији то није било доста; она је ишла даље и хтела је више. Претставник те нове генерације и њезиних погледа био је Сава. Некада,

у младости, конзервативац и легитимиста, он је сада, у зрелим годинама у ствари постао револуционар, рушио је традиције, секао нове путеве и отварао нове видике. У томе раду и у тој борби имао је он уз себе државну власт и цео народ, који је хтео политичку, државну и духовну слободу, да у сваком погледу буде свој господар у својој кући. У томе је била Савина снага и због тога се он није ничега и никога бојао. Он се осећао јаким и сигурним и због тога је могао дозволити себи да на Хомантијанов протест не обрати никакву пажњу и да на њега у опште не одговори. Он је, без обзира на Хомантијанов протест и на претњу анатемом, наставио свој посао, који је био предузео и почео: да изведе организацију српске цркве.

Није јасно, како се према целом овом Савином раду односио и понашао његов брат краљ Стеван. У прво време, кад се Сава био вратио из Свете Горе у Србију, њих двојица су без сумње живели у слози и радили су све у потпуној сагласности. Сава је вероватно измирио Вукана са Стеваном и израдио је да Вукан призна стање ствари, како га је Немања био уредио и како је оно било створено Стевановом победом и његовим повратком на престо. После тога, Сава је за време свога боравка у Србији као студенички игуман вршио за Стевана разне државне политичке мисије. Стеван сам прича, како је он молио Саву, да оде Стрезу и да интервенише код њега због промене његове политике. Кад су на Србију пошли угарски краљ Андрија II и латински цар Хенрик, Стеван прича, како је онда похитао свом „учитељу и наставнику” Сави, да га он благослови, па да онда иде на непријатеље. Сава се том приликом понудио Стевану, да и он пође с њиме у сусрет краљу Андрији, али изгледа да Стеван није хтео да поведе Саву са собом, бар он после у опису свога састанка са краљем Андријом и царем Хенриком, Саву више никако не помиње.

Ускоро после тога, Стеван се оженио Млечанком Аном Дандоловом. Од тога доба, изгледа, почиње неслагање међу Стеваном и Савом. Није сигурно, да ли између Сте-

ванове женидбе и њиховог разилажења постоји узрочна веза, и ако један, истина познији, извор каже, да се Стеван по наговору своје жене одрекао православне вере, приближио се папској курији и тражио од папе краљевску круну. Факат је међутим, да су се Стеван и Сава, ускоро после успешног отклањања опасности од угарског и латинског напада и Стеванове женидбе, разишли у питању спољне и црквене политике, и да је Сава због тога напустио Србију и из Свете Горе руководио опозицију против Стевана у Србији. Кад се Сава као архиепископ враћао у Србију, Стеван се изговорио болешћу и није изашао пред Саву да га дочека. Ускоро после Савиног доласка у Србију, Стеван је опет почео неке преговоре са папском куријом, свакако на своју руку и без Савине сагласности и пристанка. У основној повељи манастира Жиче, коју је Стеван издао и у којој се каже, да је одредио да у Жичи буде столица српске архиепископије, Сава се нигде и не спомиње.

Све то можда би могло правдати претпоставку, да између Стевана и Саве, особито у другој половини њиховог живота, није увек и стално владала пуна сагласност.

Ипак је Сава, за љубав државних и династичких интереса, одржавао добре и коректне везе са својим братом, особито кад се старост почела приближавати, кад су их више спајале успомене из прошлости, него што су их могли раздвајати и отуђивати планови за будућност.

Стеван и Сава су временом свакако нашли пута и начина да се споразумеју и да подесе своје међусобне односе, своје држање и свој рад према заједничким интересима и потребама. И кад је Стеван био на самртничком одру, Сава је похитао брату, успео је, по причању његових биографа, да га замонаши и свечано га је сахранио у Студеници, одакле га је онда, после извесног времена, пренео у Жичу.

теван Првовенчани је осетио на себи какве су невоље и несреће задесиле и њега и државу, што је његов отац пореметио ред наслеђа. Стога је он, да би осигурао престо своје потомству и својој династији, још за живота одредио себи за наследника свога најстаријег сина, Радослава. У основној повељи манастиру Жичи, у којој Сте-

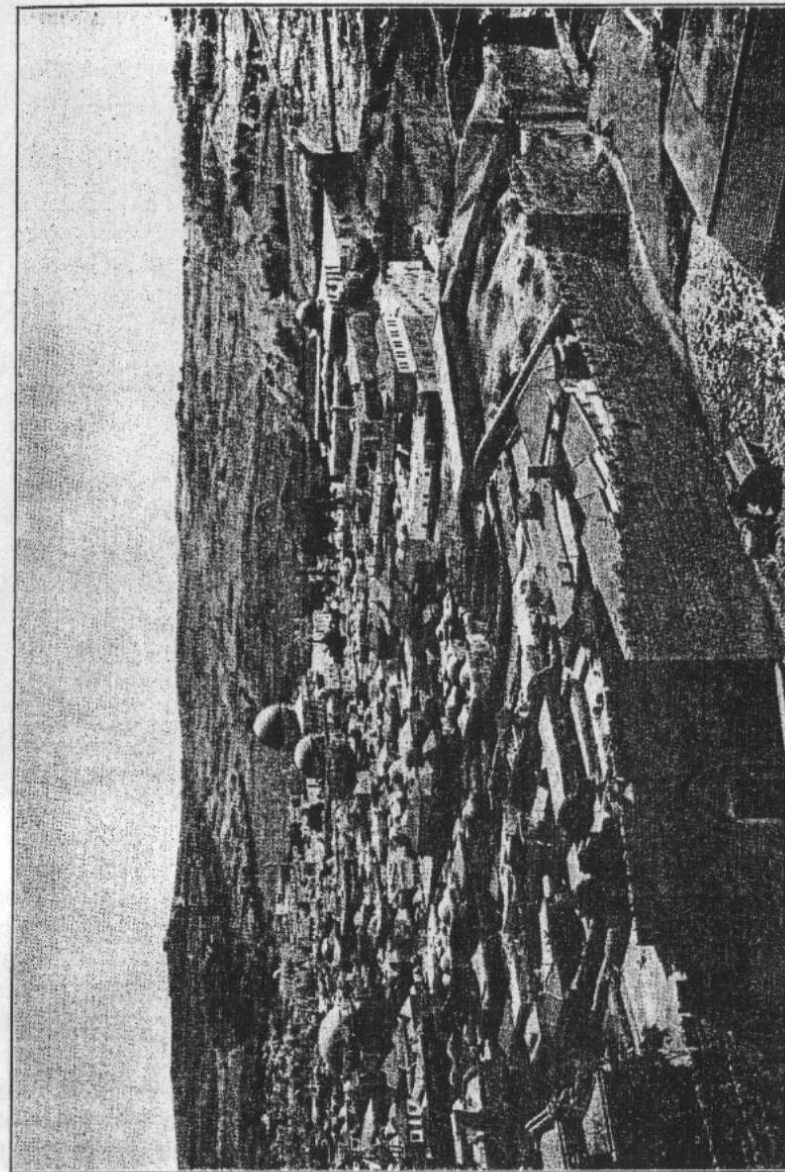
ван наређује, да се „ва сем храма спаса нашего, zde да постављајут се вси краљије, хотештеје бити државе сеј, и архиепискупије и пискупије и игуменије, zde да постављајут се”, Стеван каже, да је ту повељу издао „са превазљубљеним сином својим Радославом, првенцем, јегоже и благословисмо, бити јему краљу все сије државе”. Кад је Стеван Првовенчани умро (септембра 1223 год.), примио је Радослав власт без икаквих препрека, и Сава га је венчао за краља.

Радослава је Стеван оженио Аном, ћерком епирског деспота, после (од 1223 год.) цара, Тодора. По прстену, што га је Радослав дао својој вереници, а који је случајно сачуван, види се, да је Ана била врло крупна и јака, а по свему што се о њој иначе зна изгледа, да је била амбициозна и врло енергична. У нашим изворима сачувана је о њој врло рђава успомена, да ли са разлогом, то је

наравно тешко рећи. Радослав, син Гркиње Јевдокије, жене силовите и обесне, васпитан је у религиозном византиском духу. Од природе, како по свему изгледа, без довољно енергије, Радослав је био мало способан за тежак владалачки позив. Њега су, изгледа, више занимала разна теолошка питања, но државни послови. Он је убрзо сасвим подлегао утицају своје жене и свога таста, који је после освојења Солуна и прогласа и венчања за цара (1223 год.) постао најсилнији владалац на Балканском Полуострву.

Цар Тодор је за своје политичке успехе и за положај до кога је дошао, имао да захвали добрим делом енергичном ставу и врло смишљеном раду охридског архиепископа Хоматијана. Стога је Тодор, из благодарности, а и да би појачао свој положај, своју власт и свој утицај, био вољан да учини све што може, да би уздигао углед охридске архиепископије, да би јој дао што више сјаја, снаге и утицаја. Пошто су српске земље, пре него што је Сава посвећен за архиепископа, биле под охридском архиепископијом, архиепископ Хоматијан је, као што је речено, енергично протествовао против Савиног посвећења за архиепископа, јер је сматрао, да су тим посвећењем повређена права охридске архиепископије. Када је у Србију дошао на престо Тодоров зет Радослав, добио је Тодор пресудан политички утицај у Србији, па је почео радити на томе, да српску цркву поново потчини охридској архиепископији. Краљ Радослав је, изгледа, био вољан, да и у овом питању попусти своме моћном тасту, и да нову српску архиепископију подложи цркви у Тодоровој држави, али се тој Радославовој намери без сумње противио и одупро Сава, који није могао допустити, да тако пропадну резултати његовог дугогодишњег труда и успеси његовог мучног и напорног рада.

Кад је немачки цар Фридрих II начинио са султаном Камилом уговор, по коме је дозвољено хришћанима, да слободно посећују нека света места у Палестини, Сава је употребио ту прилику, да испуни своју давнашњу жељу, да посети места, где је Спаситељ света живео и страдао. Када се одлучио на тај пут, Сава је смислио, да се при

Јерусалим

Назарет

повратку са тога пута састане са никејским царем Јованом Ласкарем, па да се с њим разговори о положају, у који су српска држава и црква дошле услед тога, што је Тодор вршио пресију на краља Радослава, да Србију доведе у зависност од своје државе, а српску цркву да подложи охридској архиепископији.

Тако је Сава (1229 год.) пошао на исток, у Палестину. Он је прво посетио Јерусалим, састао се ту са патријархом Атанасијем, пео се на Голготу, био је у Витлејему, где је цркви Христовог рођења дао богат прилог и записао у

Витлејем

поменик своје родитеље и брата Стевана. Одатле се вратио у Јерусалим, где је служио више пута службу са патријархом. Посетио је после тога Сион, где је такође служио службу, па иверски манастир, где је служио на месту часног дрвета, и дао много злата да се подигну ћелије за братство у спомен својих родитеља и свој. Затим је Сава обишао дом и цркву пророка Захарије, где је такође обдарио јереје, који су ту живели, па дом Богородичиних родитеља, и у близини у цркву Св. Михајла. Затим је био у Гециманији, где је у цркви на Богородичином гробу служио службу, пео се на Јелеонску Гору и служио је и тамо службу. Онда је отишао у Галилеју, па у Витанију, где је дао много злата за помен својих родитеља и краља Стевана, и посетио је посницу, где је Христос постио 40 дана. После тога је Сава отишао на Јордан, па се вратио у Јерусалим, састао се поново с патријархом и обдарио је патријарха и клир и убоге.

После повратка у Јерусалим Сава је отишао у лавру Св. Саве јерусалимског, где је посетио иверски манастир и руски манастир Св. Михајла. Обишао је затим све мана-

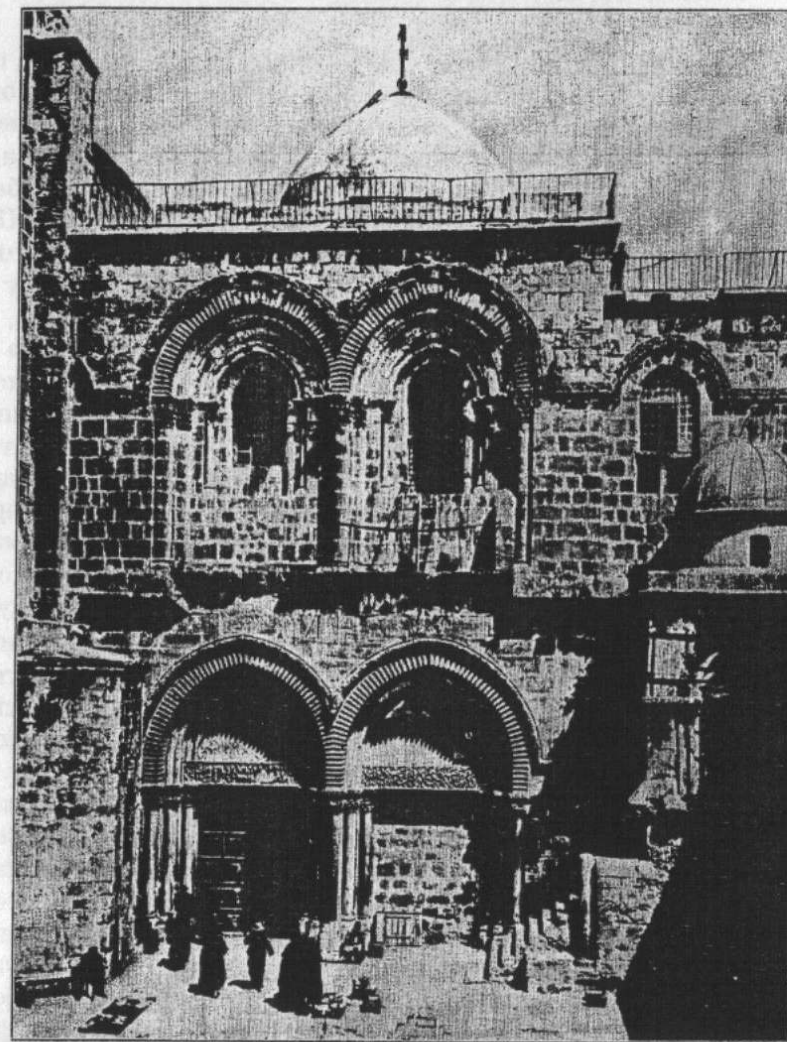

Тиверија на Генисаретском језеру

стире ка Содомском Мору, па се вратио у лавру Св. Саве, где је дао много злата, те је примљен за манастирског сабрата, а родитеље и брата Стевана записао је у манастирски поменик.

После тога Сава је посетио лавру Св. Јефtimiја, где је тражио и добио место, да сазида цркву, а затим је прошао витлејемске и јорданске пустиње и сву Палестину, па је отишао у Назарет, одакле је посетио Таворску Гору.

Сем посете светих места, чиме је задовољио једну своју без сумње давнашњу жељу и душевну потребу, Сава је, по свом добром обичају, у Палестини решио, у вези са верским стварима, и нека важна практична питања. Сава је у Палестини удесио и практички уредио све што је било могуће, да олакша посећивање светих места српским хаџијама. Он је на путу за Јерусалим, особито у почетним и крајним станицама, у Акону и у самом Јерусалиму, куповао и зидао цркве и манастире, па је ту уредио прихватне станице за Србе. Он је, сем тога, радио на томе,

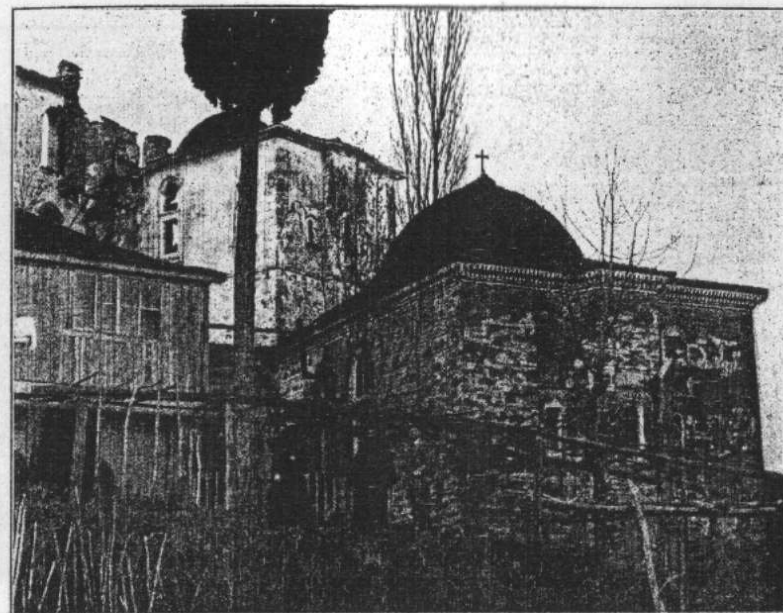

Црква Христовог гроба у Јерусалиму

да оснује у тим станицама српске манастирске колоније, или, ако их је тамо већ било, да их појача. Ту су онда доцније образована средишта, где се живо радило и на књижевности.

Из Назарета је Сава пошао кући. Дошао је у Акон, где је отсео у лавриотској метохији, у манастиру Св. Николе. Ту је Сава нашао брод за Анатолију, камо је имао намеру да иде. Кад је Савин брод пристао у Анатолију, Сава је јавио цару Калојовану Ватацу, да је стигао, са молбом, да му пошаље коње, који ће пренети његове ствари. Цар му је по жељи послао, не само што је тражио, него и свој царски брод („и од стола својего дав јему катргу са образом царским и са чловеки правештими корабаљ”), да превезе куда је требало Саву и његове ствари. Сава се онда, не зна се на жалост где, састао са царем Јованом. Састанку је присуствовала и царица и престолонаследник Тодор. Да ли је, сем њих, још когод присуствовао том састанку, није познато. Али је сва прилика, да је уз цара био присутан и патријарх Герман, и да је Сава том приликом, на интервенцију цареву, добио (можда само усмен) пристанак од патријарха, да у будуће српски епископи сами себи бирају архиепископа, и да га они сами посвећују.

Као главни разлог за ово своје тражење Сава је могао навести тежњу епирског царства и охридске архиепископије, да добију пресудан утицај у српској цркви и у српској држави. Већ пре десет година, када је тражио да никејски патријарх посвети за Србију архиепископа, Сава је са разлогом могао указивати на то, да је, у тежњи и раду на обнови византиске империје, епирска држава озбиљан такмац никејском царству, те да је за никејску државу врло важно, да у утакмици и борби, која ће због тога неминовно настати, има Србију на својој страни. Сава је већ онда нашао код никејских државника пуно разумевања за такви ред мисли. Сада, после десет година, никејски су државници за та и така разлагања морали имати још много више схватања, него онда, јер је од тога доба епирска држава знатно напредовала у сваком погледу. Она је проширила своје границе на све стране и у свима

Испосница Светог Саве у Кареји на Св. Гори

правцима, Тодор је чак био освојио и Солун и прогласио се ту и венчао за византиског цара. Стога је епирска држава била сада никејском царству несравњено већи и опаснији такмац у раду на обнови византиске државе, него пре десет година.

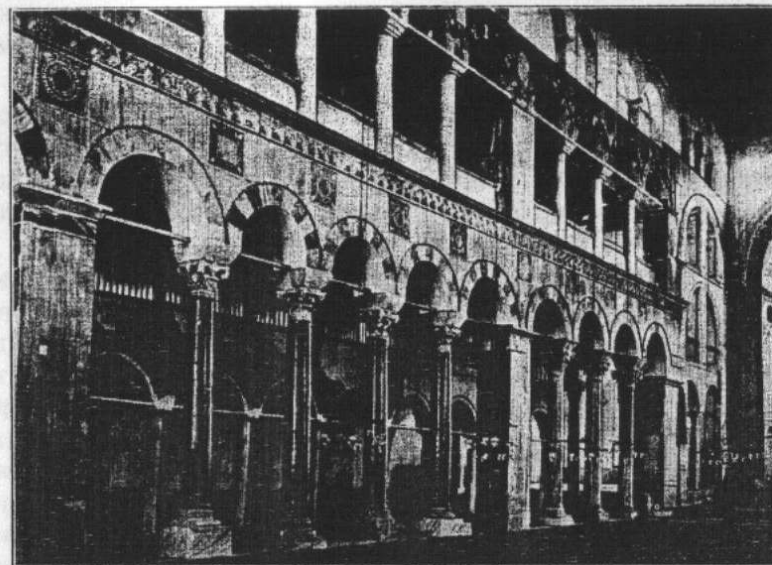
И никејска је држава истина за то време такође знатно напредовала у сваком погледу, и она је далеко проширила своје границе и оснажила се, њен углед и њезина моћ су знатно порасли. Али је било јасно, да је епирска држава учинила у свима правцима много већи напредак. Епирска држава је, сем тога, имала знатно бољи географски и стратешки положај за извршење мисије, коју је свака од њих хтела да изврши. Стога су државници у Никеји имали у тај мах пуно оправданог разлога, да се озбиљно брину, како ће се ствари развијати, те су морали предузети потребне мере, да се обезбеде за све евентуалности.

Сава је већ пре десет година пошло за руком, да убеди никејске државнике, како је потребно и корисно, да учине Србији извесне уступке, да би се она одбила од Епира и везала за никејску државу. Сада, када се епирска држава толико проширила и оснажила, било му је знатно лакше изнети никејским државницима објективне и оправдане разлоге за потребу извесних даљих уступака српској цркви, да би се она спасла утицаја охридског архиепископа и власти епирског царства, одбила од њих и придобила за никејску цркву и државу. Свештенство и виша јерархија, постављена у Србији из Охрида, биће, могао је Сава говорити, увек под епирским утицајем и радиће увек у сваком погледу у корист епирске државе.

Од особитога је значаја и важности била личност српског архиепископа, и питање попуњавања упражњеног архиепископског престола. У случају смрти или абдикације српског архиепископа, српска црква никако није смела бити остављена дуго без своје главе, јер је таки интересум увек штетан по цркву и црквену организацију. Сем тога, приликом попуњавања архиепископског престола охридска архиепископија би се без сумње умешала и покушала, наравно преко државне власти, која је у тај мах имала пресудан утицај у Србији, да обнови своје старо право на власт у српској цркви, и да онда за архиепископа у Србији постави свога човека, који ће служити епирској цркви, епирској државној идеји и њезиним интересима.

Никејски државници су саслушали Савине разлоге и разумели су их без сумње добро, али је и њима било врло тешко да чине тако велике уступке и да дају повластице, какве је Сава од њих тражио. Али како су у питању били велики државни интереси, никејски су политичари без сумње и овога пута извршили притисак на претставнике цркве, да жртвују своје принципе за љубав државних интереса.

Тако је Сава и овога пута успешно свршио мисију, због које је дошао византиском цару, и српска јерархија је добила право, да збор српских епископа сам себи бира и посвећује архиепископа, кад се архиепископски престо упразни.

Црква Св. Димитрија у Солуну

Како је Сава имао намеру да посети Свету Гору, цар и царица су му дали пара и дарова, да их разда манастирима у Светој Гори. Сава је у Светој Гори пристао са бродом под иверски манастир, одакле је отишао у Кареју у протат, где је обдарио проту и цео сабор, па је одатле ишао да посети своју драгу испосницу. Из испоснице је дошао у Ватопед, где је отпустио цареву лађу, пошто је обдарио посаду, и писмено захвалио цару за све што му је учинио, па је онда дошао у Хиландар, где се задржао дуже време.

Када се рашчуло, да је Сава стигао у Свету Гору, похитали су монаси из свих манастира, да виде човека, о коме су слушали или кога су лично знали, који је сада већ био свуда познат, чувен и поштован, а који је своју каријеру пре тридесет година почео у Светој Гори, када је као млад дечко оставио владалачке дворе и своје родитеље, па је добегао у Свету Гору, да се ту посвети Богу и молитви. Многи од оних, који Саву нису знали,

желели су да виде човека, о коме су се разносиле толике легенде, и који је без сумње већ онда био украшен ореолом славе и светитељства.

Из Хиландара је Сава дошао у Солун. Ту се он пре свега поклатио гробу Св. Димитрија, па се онда састао са тастом краља Радослава, царем Тодором, који га је наравно примио врло лепо, и дао му све што му је било потребно за пут у Србију.

У Солуну је Сава са царем Тодором имао без сумње и политичких разговора, јер је у то доба већ било јасно, да ће између њега и бугарског цара Асена ускоро морати доћи до отсудне борбе. По Теодосију као да је то питање било овога пута особити предмет разговора између Саве, цара Тодора и солунског митрополита: „Многаја же иже ва љубви и ва мире благочастивому Радославу краљу са њими пребивати цар и митрополит ка светому изглаголаста”. Ако је Теодосије ово намерно рекао, и ако је о томе био добро и тачно обавештен, ако је дакле овај његов исказ поуздан, могло би изгледати, као да цар Тодор у тај мах није био сигуран, какво ће становиште у сукобу, који је био на помолу, и у коме је требало да се реши судбина цара Тодора и његове државе, заузети краљ Радослав, и као да је тражио да осигура себи у том случају неутралност Србије.

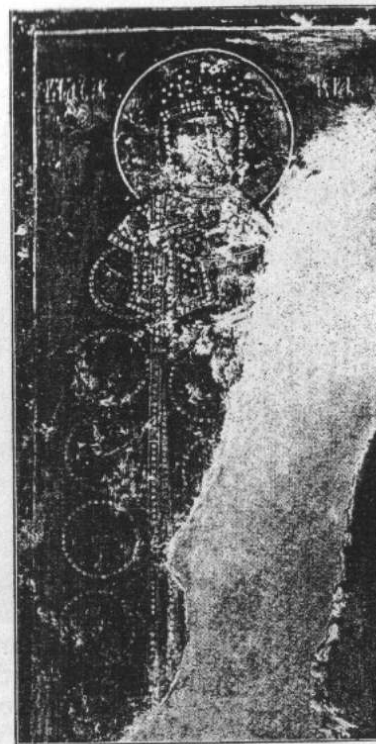
Кад је Сава стигао у Србију, дочекан је ту са великим почастима, јер је опет постигао један знатан успех, који је био врло користан за српску цркву и српску државу. Српска црква од сада није више била у опасности, да ће јој врховне поглавице бити постављане и наметане са стране из туђе земље и да ће на чело српске цркве долазити људи, који неће имати довољно разумевања и довољно љубави за српску цркву, за народ и за државу, који ће радити према својим и туђим потребама и који ће гледати и заступати само своје и туђе интересе.

После повратка из Свете Земље у Србију, Сава је наставио свој ранији благотворни рад; путовао је по целој земљи, проповедао је своја начела, поучавао је народ и свештенство свему што је добро, помагао је

сиротињу, сазивао је помесне саборе, на којима је спровођена црквена организација и утврђивана права вера.

Ускоро после Савиног повратка у Србију, десиле су се на Балканском Полуострву велике промене, које су утицале и на положај и прилике у Србији. Услед јаког и наглог ширења епирске државе избио је сукоб између цара Тодора, чија је моћ, особито од 1223, кад је заузео Солун, стално расла, и бугарског цара Асена, који се током времена све више истицао као озбиљан такмац цару Тодору у борби о превласт на Балкану. Између њих је напослетку (1230 год.) дошло до рата. У великој и крвавој борби на Клокотници цар Тодор је од цара Асена до ноге потучен и заробљен. Његова држава, до тога дана најсилнија држава на Балканском Полуострву, изгубила је једним махом готово сву своју снагу и значај, изгубила је силне земље, војску и углед. Место ње истакла се сада као сила првога реда Бугарска, а цар Асен је постао најсилнији владар на Балканском Полуострву.

Ова велика промена у односу снага у непосредној близини, морала је имати одјека и у Србији. Како изгледа краљ Радослав још од почетка своје владе није био много популаран и омиљен међу властелом, свештенством и народом у Србији. Радославовој непопуларности било је више узрока. Васпитан у византиском духу, Радослав се поносио својим пореклом из грчке царске породице Дука,

Краљ Радослав (фреска у манастиру Жичи)

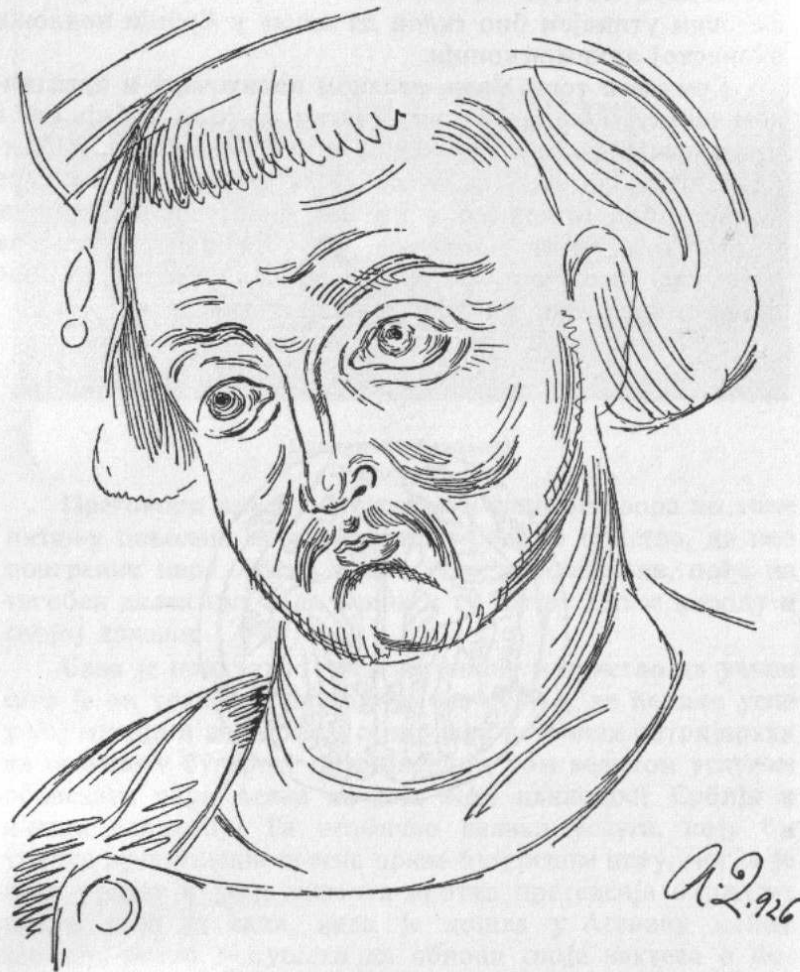
и истицао је то радо; он је одржавао живе везе са грчком црквом у Охриду и био је спреман да јој подложи српску цркву. Сем тога, Радослав је био под јаким утицајем свога таста, епирског цара Тодора, и можда још више под утицајем своје енергичне и амбициозне жене, која је гурала политику српске државе у томе правцу.

Тако се у Србији са разлогом стекло уверење, да су и српска црква и српска држава постали потпуно зависни од епирског царства и охридске архиепископије. Српској властели и претставницима српске цркве могло је изгледати, да је, због туђинског васпитања краља Радослава, због његове слабе воље и због утицаја са стране, за кратко време уништено готово све што је Србија у току последњих неколико десетина година стекла и извојевала, захваљујући храбрости, енергији и консеквентној политици Стевана Немање, смишљеном раду Стевана Првовенчаног и мудрим поступцима Савиним.

Природно је, да је јавно мњење у Србији било незадовољно таквом политиком и таким радом краља Радослава, који је српску државу деградовао и понизио, који је српску политику увео у ћор-сокак и који је упропастио мучно добивене тековине старијих генерација. Али, док је епирска држава била снажна и јака и док је тамо на престолу седео цар Тодор, Радославов таст, опозиција у Србији није могла ни у ком случају рачунати на успех, јер је Радослав имао снажан ослонац у своме тасту. Али када је цар Тодор потучен и кад је изгубио власт, опозиција у Србији дигла је главу и почела је радити на томе, да збаци Радослава са престола.

Незадовољни елементи почели су се окупљати око млађег Радославовог брата, енергичног и импулсивног Владислава. Сем личних предности, особито у поређењу са Радославом, Владислав је имао још и ту, да му је жена била ћерка бугарског цара Асена, победника на Клокотници, који је после те победе постао најсилнији владалац на Балканском Полуострву. У лето 1233 год. избила је у Србији буна против краља Радослава. Радослав је морао бежати са женом из Србије, а Владислав је заузео престо и узео је власт у своје руке.

Није познато какву је улогу у овим догађајима играо Сава, и да ли је и он био за то, да се Радослав уклони и да

Краљ Владислав (са фреске у манастиру Милешеву)

Владислав дође на престо. Али се са доста вероватноће може претпоставити, да Сава, у најмању руку, није био

противан овој промени. Сава није могао бити задовољан Радославом већ и због тога, што је Радослав сувише нагињао Грцима, што се сувише био подао утицају свога таста цара Тодора и, особито и највише, што је под његовим утицајем био склон да цркву у Србији подложи охридској архиепископији.

Сем свега тога, Сави, реалном политичару и практичном човеку, било је без сумње јасно, да је за Србију боље и корисније, да на престолу буде зет цара Асена, најсилнијег владоца на Балканском Полуострву, него зет цара Тодора, чија је држава у тај мах била скоро уништена.

Сава је дакле у најмању руку одобрио промену на престолу, изведену у лето 1233 год., прихватио је ново стање и крунисао је Владислава за краља.

Пошто је знатно проширио и оснажио своју државу, особито после велике победе над епирским царем, цар Асен је почео радити на образовању једног великог савеза против латинског царства. У вези са надмоћнијим положајем, што га је он сада имао према епирској држави, а у пријатељским односима са никејским царством, за чијег је престолонаследника испрошена била његова ћерка, Асен је желео, да добије у својој држави потпуно самосталну и независну цркву и да обнови стару бугарску патријаршију.

Никејски патријарх је, под утицајем цара Јована Ватаца, био пристао, да учини ту велику жртву и да призна бугарску патријаршију. Али, да би признање бугарске патријаршије било потпуно пуноважно, требало је добити сагласност и пристанак на то и остала три васеленска патријарха, јерусалимског, александриског и антиохијског.

Цар Асен је дошао на срећну мисао, да ту важну мисију повери архиепископу Сави. Он је замолио Саву, да оде на исток, па да тамо код јерусалимског, александриског и антиохијског патријарха изради и добије њихов пристанак, да се бугарска црква прогласи за патријаршију.

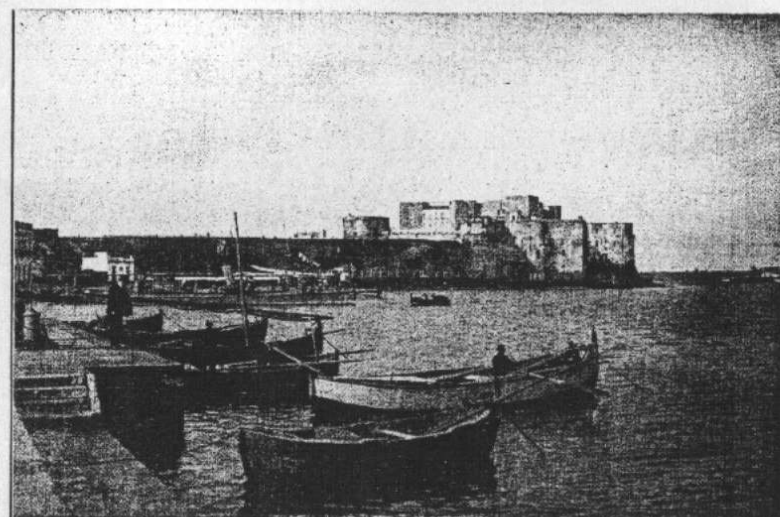
Сава је тек неколико година пре тога био у Палестини и посетио је тамо сва света места. Пут у Свету Земљу био је тежак и напоран, а Сава је у то доба већ био у годи-

Будва (Стари Град)

нама, када човек обично мисли на мир и одмор и нема много воље да се ломи по мучним путевима и да иде у далеке земље, у којима је тек недавно био. Уз године, Саву је мучила и болест у стомаку, коју је, услед силних постова, још као млад човек био навукао. Због свега тога Сави није било лако да се реши да поново путује на исток.

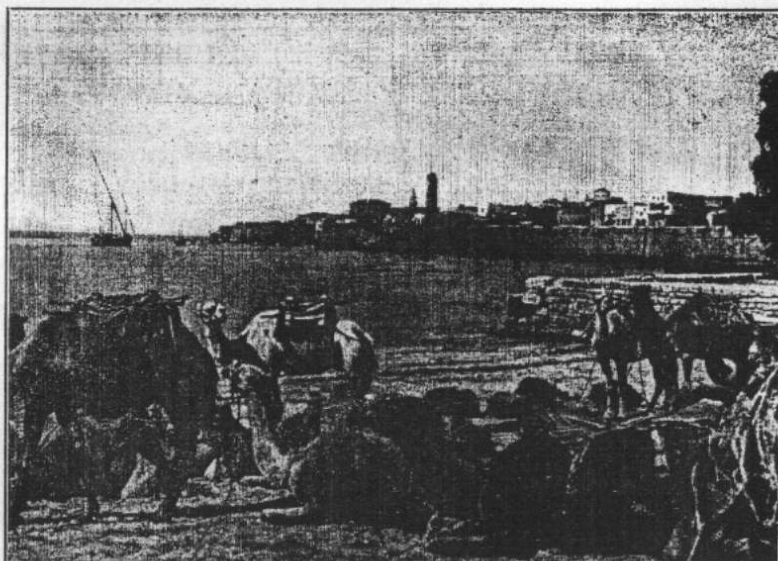
Али је Асен свакако инсистирао на томе, да Сава иде, уверен, да ће он успешно свршити поверену му мисију. Асен је знао, да је Савин углед и ауторитет свуда велики. Сава се на првом свом путу био упознао и спријатељио са јерусалимским патријархом Атанасијем, па је могао од њега добити препоруке за остала два источна патријарха. Али је без сумње најважнији разлог, што је Асен желео и тражио, да Сава иде на исток и да тамо код три источна патријарха изрази пристанак на проглас бугарске патријаршије, био у томе, што је Асен знао, да Сава има много угледа и ауторитета и да располаже снагом убеђења и силном аргументацијом, па је мислио, да је он најпогоднија личност да му сврши тај посао.

Бриндизи (Брендич)

Преговори између бугарског и српског двора по томе питању повољно су завршени, и Сава је пристао, да као повереник цара Асена, и ако стар и болешљив, пође на тегобан далек пут и да учини и ту жртву своме народу и својој држави.

Сава је прихватио Асенову молбу и пристао да учини што је он тражио, рачунајући без сумње, да ће, ако успе у тој мисији и ако добије пристанак источних патријараха за оснивање бугарске патријаршије, том великом услугом обавезати цара Асена на још већу наклоност Србији и њеном владоцу. Та необично велика услуга, коју би учинио претставник српске цркве бугарском цару, могла је бити уједно и јака заштита против претензија охридске цркве, која је сада, када је дошла у Асенову моћну државу, могла покушати да обнови своје захтеве о повратку старих својих права на власт у српским земљама. Услугом, коју је Сава био вољан да учини Асену, био би свакако пресечен и онемогућен рад и интриге охридске цркве у томе правцу. Тако се Сава решио да поново путује на исток, јерусалимском, александриском и анти-

Пристаниште Акон (Акр) у Палестини

охиском патријарху, да изврши код њих мисију, коју му је цар Асен поверио.

Пре свога поласка на пут Сава је захвалио на архиеписком достојанству и предао престо једноме од својих ученика. Није јасно, зашто је Сава то учинио. Разлози, који су навели Саву на тај поступак, могу се само наслућивати.

Сава је свакако осећао, да повластице, што их је српска црква добила његовим трудом и његовим заузимањем нису довољно утврђене и осигуране. Стога је он са разлогом сматрао, да је потребно учинити нешто, да се стечене повластице и у пракси примене и утврде. Догађаји последњих година показали су, и Сава је то добро уочио и непријатно осетио, да разне политичке прилике и промене могу неповољно утицати на живот српске цркве, да њена судбина често може зависити од једне личности или од случаја и случајности, и да на њу могу утицати по неки пут и споредне или чак и сасвим незнатне ствари.

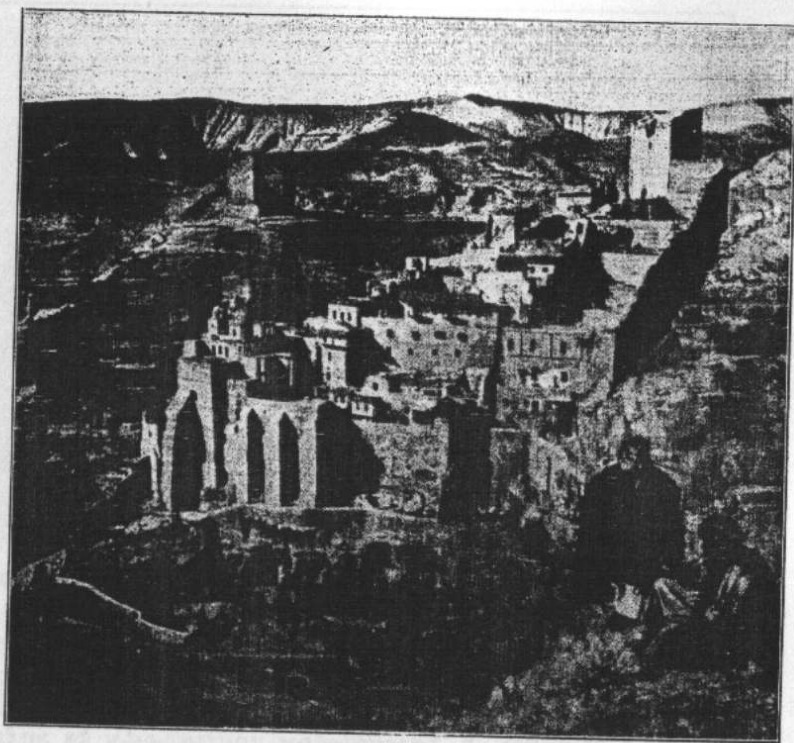

Пристаниште Јафа (Јоп) у Палестини

Стога је Сава са разлогом сматрао, да повластице и тековине, што их је српска црква била добила, треба, колико је то год могуће, утврдити и осигурати их од свих случајности и непредвиђених поступака против њих.

У том погледу најважније и најосетљивије је било питање о попуњавању упражњене архиепископске катедре. При постављању и решавању тога питања могло је најпре доћи до непријатних компликација и до сукоба. Стога је Сава сасвим правилно смислио, да то важно питање, питање о попуњењу архиепископског престола кад се он упразни, практично реши још за свога живота.

Сем тога, Сава је био стар и болешљив, па је морао помишљати и на то, да му се за време дугог и мучног пута може штогод десити, или од природе или несретним случајем. Услед његове смрти могле би настати незгодне и непријатне компликације. При решавању питања о попуњавању упражњене архиепископске катедре могло би доћи до уплитања разних фактора са стране, што је, по Савином уверењу, по сваку цену требало избећи, јер би

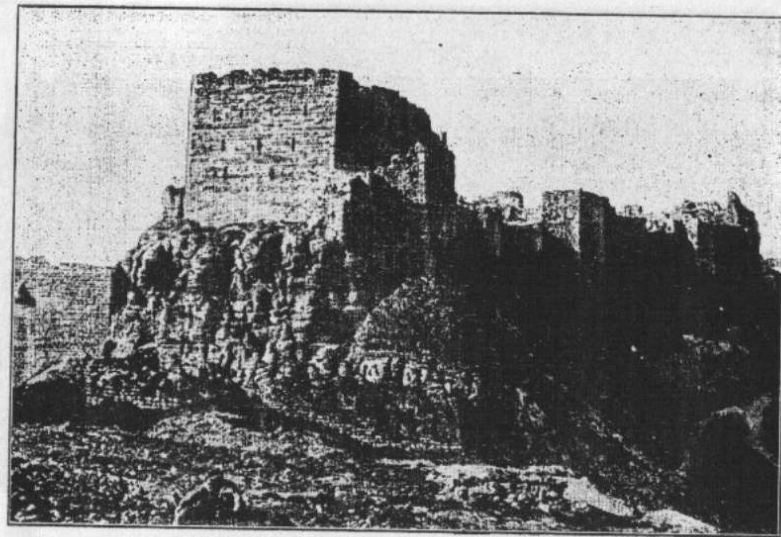

Манастир Св. Саве Јерусалимског

то било опасно по живот и егзистенцију младе српске црквене организације.

Сем свега тога, Сава је морао мислити и на личност свога наследника, јер је он врло добро знао, да од личности његовог наследника у многоструком погледу зависи даљи развој српске цркве, привођење у дело и живот основних принципа, које је он био поставио, и учвршћење добијених повластица.

То су вероватно били разлози, који су определили Саву, да пре него што крене на пут даде оставку на престо и да одреди и постави себи заменика, за кога је имао уверење, да ће бити способан да одговори захтевима, што их је он на њега стављао, и достојан да заузме тај високи

Град Корак у Палестини

положај. Сава је са разлогом сматрао, да ће тиме, што ће се он за живота одрећи престола и сам изабрати и посветити новог архиепископа, избећи многе компликације, које би могле настати када, после његове смрти, први пут остане упражњен архиепископски престо, и да ће се на тај начин у том тако важном питању дефинитивно утврдити ново стање ствари. Тако ће, мислио је Сава, бити створен добар преседан, те ће начин попуњења упражњене архиепископске катедре, како га је Сава уредио и одредио, бити решен и утврђен за сва времена онако, како је то, по Савином уверењу, најбоље одговарало интересима српске цркве.

Када је одлучио, да пре поласка на пут остави престо и постави и посвети себи заменика и наследника, Сава је имао да реши још једно важно питање, питање личности свога наследника. Међу вишим српским клиром било је доста Савиних сарадника и старијих ученика, са чијим је радом Сава без сумње био задовољан. Али Савин избор није пао ни на једног од њих. Сава је себи за наследника

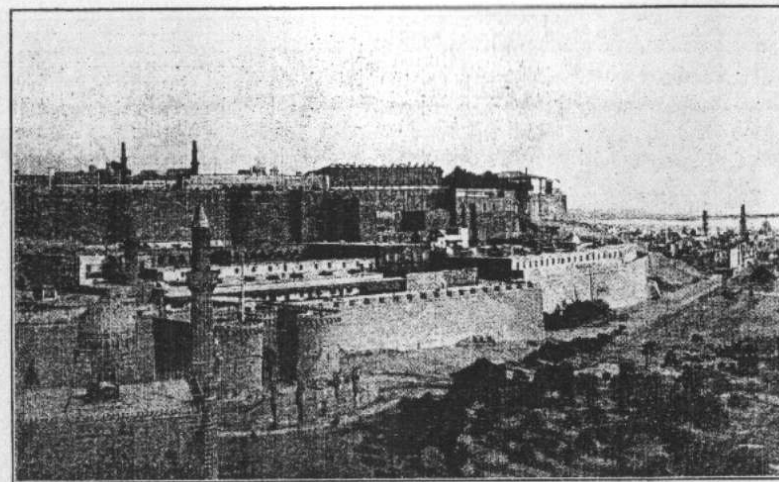

Александрија

изабрао и одредио, без сумње на велико изненађење свих и на врло непријатно изненађење многих, једног од својих најмлађих ученика, Арсенија, младог монаха, који у то доба још није имао никакав виши чин у црквеној јерархији.

Сава очевидно није хтео да на то важно место постави старијег човека, чија би блиска смрт могла у краћем времену опет поставити на дневни ред питање о попуњавању упражњеног архиепископског престола, па је стога решио, да за новог српског архиепископа постави младог човека, који ће дуго остати на своме месту, те се за дуго неће моћи отворати питање о избору и посвећењу новог архиепископа, и који ће за дуги низ година моћи радити на изградњавању црквене организације, како је Сава засновао и почео изводити.

Сава је био уверен, да је у свом ученику Арсенију нашао све особине, за које је сматрао, да је потребно да их има српски архиепископ и његов наследник. Арсеније је био истина млад, али срећен и енергичан, са потребним знањем, дубоко побожан, са организаторским способно-

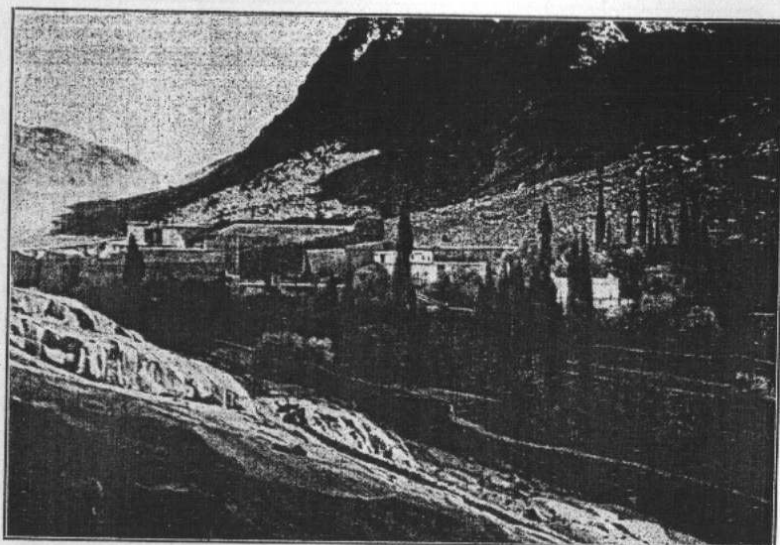

Каиро (Велики Вавилон)

стима, искрено одан Сави, васпитан у духу његових погледа и принципа.

Када се Сава решио, да захвали на престолу, он је сазвао сабор, коме је саопштио своју одлуку о оставци. Није сасвим јасно, на који је начин било донето решење и ко га је донео, о Арсенијевом постављењу за архиепископа. По причању Савиних биографа као да није било формалног избора и да Арсеније није ни на сабору ни у синоду биран за архиепископа, него да га је сам Сава, својом вољом и својом одлуком, поставио на то место. Али није немогуће, да је Сава ипак известио сабор или синод о својој одлуци, да жели поставити Арсенија за архиепископа и за свога наследника, и да је о томе учинио као формалан предлог сабору или синоду, па да је онда сабор или синод тај предлог прихватио и одобрио Савину одлуку. У сваком случају, начин, на који је Арсеније постављен и посвећен за архиепископа, био је важан преседан за начин попуњавања упражњене катедре српског архиепископа у будућности.

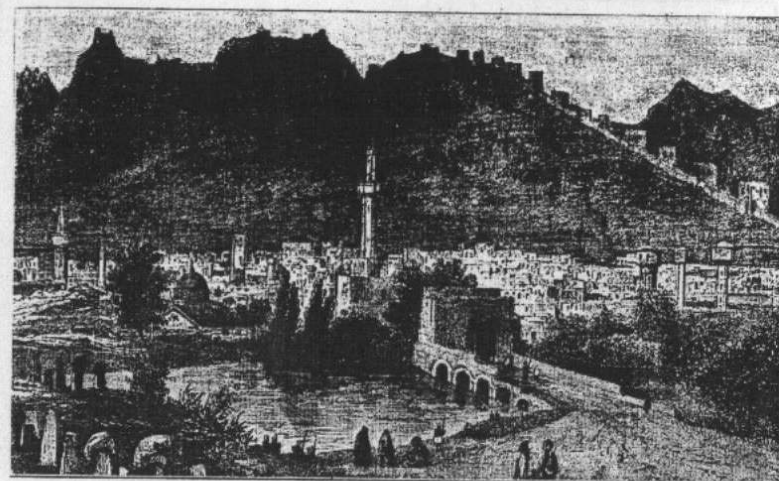
Кад је Сава захвалио на престолу и поставио и посветио Арсенија за архиепископа, он је пошао на пут са

Манастир на Синају

својим ученицима и пратњом, свечано испраћен од многих присталица и поштовалаца. У приморју, у Будви, он се укрцао у брод, на коме је прешао у Италију, у Бреднич (Бриндизи), па је одатле пошао у Палестину. На путу за Италију избегао је Сава срећно једну гусарску заседу, која му је била намештена, а на путу из Италије у Палестину претрпео је јаку буру. У Акону је Сава отсео у манастиру Св. Ђорђа, који је на првом своме путу на исток, кад је био у Акону, откупио од католика, и дао га као метох манастиру Св. Саве у Јерусалиму. Из Акона је Сава преко Кесарије и Јафе стигао у Јерусалим, где је отсео у свом манастиру Св. Јована Богослова. Кад се ту одморио, Сава је отишао у лавру Св. Саве, па је са лавриотском братијом отишао у цркву Христовог васкрсења. Ту се састао са патријархом Атанасијем, са којим се познао и спријатељио кад је први пут био у Јерусалиму.

Када се у Јерусалиму, причају Савини биографи, рашчуло, да је Сава стигао, стекло се много људи, који су га од пре знали или који су слушали о њему, да га

Антиохија

виде. Још много година после тога причало се у Јерусалиму о Сави, о његовом боравку тамо и о његовим подвизима и врлинама.

У Јерусалиму је Сава богато обдарио цркву васкрса Христова и њено свештенство и лавру Св. Саве и њезино братство. Свакако је Сава већ тада говорио с патријархом Атанасијем о својој мисији, због које је овога пута дошао у Јерусалим, и добио је без сумње од њега пристанак за проглас бугарске патријаршије.

Сава је у Јерусалиму узео путовође, са којима је онда отишао у Александрију, где је посетио патријарха; свршио је и код њега повољно мисију, због које је дошао, и богато је обдарио патријаршиску цркву, патријарха, клир и сиротињу. Пошто је Сава особито желео, да посети чувене пустиње у околини Александрије, где су се подвизали многи побожни мужеви и пустињаци, патријарх му је дао проводника, који је добро знао тај крај, и тако је Сава и ту видео све, што га је могло занимати.

Из Александрије се Сава, по причању његових биографа, вратио у Јерусалим, па је одатле, преко јорданских пустиња и Корака, дошао у Велики Вавилон (Каиро), где

Пристаниште Месемврија (Несебар) на Црном Мору

је од султана необично лепо примљен и добио проводнике, да га одведу у велики Египат. У великом Египту га је такође султан врло лепо дочекао и дао му је проводнике до Синајске Горе. На Синаји је Саву љубазно примио тамошњи епископ. У цркви Св. Богородице, где је по традицији горела купина пред Мојсијем и где јереји увек боси служе, служио је и Сава бос и изашао је на врх Синајске Горе, где је Бог дао Мојсију закон. На Синаји је Сава провео четрдесетницу. Са Синаје се онда вратио у Јерусалим, где се опростио са патријархом, братијом лавре Св. Саве, свештенством цркве васкрса Христова, па је отпутовао у Антиохију. Ту се састао са патријархом, свршио и са њиме посао, што га је имао, и добио и од њега пристанак за проглас бугарске патријаршије, богато је обдарио патријаршиску цркву и патријарха, а и он је од патријарха био обдарен. Из Антиохије је Сава отишао да се поклони гробу Св. Симеона на Дивној Гори, који је такође обдарио, па је онда преко Јерменске и „турачке стране“ дошао на „Сириско Море“, где је нашао брод, који је ишао за Анатолију.

Трново (са црквом Четрдесет Мученика)

Како је за време путовања море било узнемирено, Сава је добио јаку морску болест, тако да су се његови ученици озбиљно забринули за њега. Али је Сава са својом пратњом ипак сретно стигао у Анатолију, одакле је, преко Византије, дошао у Цариград.

Кад је стигао у Цариград, Сава је прво отишао у Евергетиски манастир, где је и пре кад је долазио у Цариград, стално отседао, па је онда посетио манастир Св. Андрије, где је имао неке разговоре са „царским мајсторима“.

Из Цариграда је Сава имао намеру да иде у Свету Гору, место своје младости, својих најмилијих младићких успомена и најтоплије љубави и оданости, али у изворима се каже, да се „Св. Духу није изволело“, и стога он није отишао из Цариграда у Свету Гору, као што је намеравао, него је пошао у Бугарску. Зашто Сава није из Цариграда отишао у Свету Гору, као што је желео и намеравао, и зашто се „Св. Духу није изволело“ да он тамо пође, него

Кад је осетио, да му је тешко, он учини распоред са разним стварима, особито са светињама, које је био купио и куповао на истоку, па све то одмах пошаље по својим ученицима у Србију.

У суботу 13 јануара увече рекао је Сава ученицима, који су били остали код њега и дворили га, да иду да се одморе, јер да их чека већи труд. Али ускоро после тога њему је позлило и око поноћи у недељу 14 јануара 1235 год. Сава је тихо и без болова и мука умро смрћу праведника.

Ученици Савини били су пренеражени изненадном Савином смрћу. Они су, уз певање погребних песама, спремили све што је потребно за упок. Цар Асен је одмах извештен о Савиној смрти и питан је, где да Сава буде сахрањен. Цар је наредио, да Саву сахране у његовој новој задужбини, у цркви 40 мученика, и да упок буде извршен што свечаније. По царевој наредби Сава је сахрањен са великим почастима и врло свечано, уз асистенцију митрополита и многобројног свештенства.

давно није ни један догађај начинио у Србији тако сиљан утисак као вест о Савиној смрти. Цео народ је искрено ожалио свога љубимца, јер је осећао, да у њему губи мудрог саветника и вођу, оданог пријатеља, оца и брата, моћног и поузданог заштитника. Сви су знали, да је све што је Сава радио и урадио било добро смишљено, паметно изведено и корисно, да је он био прави пријатељ народу и земљи. Док је Сава био жив, сви су се осећали некако сигурним, имали су утисак и уверење, да им се никаво зло и никаква несрећа не може десити, јер их Сава својим молитвама штити и брани.

Особито је Савина смрт била тежак удар за краља Владислава. Још млад и неискусан, а прек и напрасит, Владислав је вероватно имао доста непријатеља. Можда и његови односи са Радославом још нису били уређени, и он се, ма да је имао снажан ослонац у своме тасту, најмоћнијем владоцу на Балканском Полуострву, још никако није осећао сасвим сигурним на престолу. Сада му је још нестало и најмудријег и најискуснијег саветника, човека, који је био најоданији пријатељ, и народу и држави и њему лично.

Незгода је за краља Владислава била тим већа, што је тај велики и заслужни човек, кога су већ савременици

Црква Четрдесет Мученика у Трнову, у којој је сахрањен Св. Сава

још за његовог живота сматрали за више биће, умро у туђини. Краљеви су противници и непријатељи одмах почели протурати и ширити гласове, као да је Сава незадовољан и љут напустио Србију, и да је желео да умре ван своје отаџбине. И ако су гласови о томе, да је Сава отишао љут из Србије и да је желео да умре ван Србије, били нетачни и измишљени, ипак је било у Србији доста људи, који су им веровали, који су се правили да им верују и који су хтели да им верују.

По општем уверењу у то доба, Божји изабраник, који је заштитник земље и народа, заузима се пред престолом творца за своје људе и своју паству и после своје смрти; присуство његова тела замењује њега самога, тако да он преко својих моштију може чинити све оно, што је за живота лично чинио. Стога се веровало, да је присуство тела великог човека, кога је народ сматрао за свога заступника и браниоца, исто тако важно као и његово лично присуство за живота.

Народу је у Србији дакле без сумње било тешко и био је незадовољан, што најбољи његов син, велики његов заштитник и бранилац лежи у туђини. Већ је незгодно било што је он умро ван земље, а оставити га тамо за увек значило би оставити народ у сталном незадовољству и страху, да ће Бог због тога ускратити земљи и народу своју помоћ, заштиту и благослов, и да се стога свакога тренутка може очекивати, да ће нека велика несрећа задесити земљу и народ.

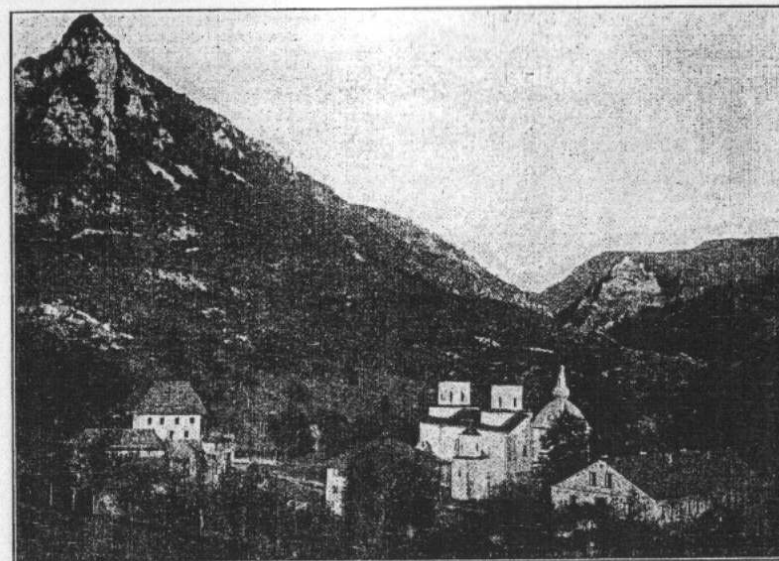
Краљу Владиславу, коме и иначе престо у тај мах још није био сасвим осигуран, и за кога је било већ врло незгодно, што је Сава одмах по његовом доласку на престо дао оставку и отишао из земље, морало је бити још много незгодније и непријатније, да Савино тело остане за увек у туђини, јер би то изазивало стално незадовољство и узнемиреност у народу. Стога је краљ Владислав ускоро после Савине смрти предузео код цара Асена кораке, да Саву пренесе у Србију.

Преговори о питању преноса Савиног тела из Трнова у Србију трајали су доста дуго, али нису довели ни до каквог резултата. Кад је краљ Владислав видео, да поговорима неће никако успети, он се решио, да сам пође у Трново цару Асену, да му лично изнесе разлоге, са којих он треба да му дозволи, да Савино тело пренесе у Србију.

Тако је онда краљ Владислав пошао са многобројном свитом сам у Трново своје тасту. Он је тамо наравно примљен свечано и са великим почастима, које су доликовале његовом положају као краљу и као царевом зету. Цар Асен је приредио велике свечаности своје зету и његовој пратњи. Али кад је краљ Владислав затражио дозволу, да пренесе Савино тело, наишао је на велике тешкоће. И сам Асен није баш био вољан ни много расположен да се лиши такве светиње, као што је било Савино тело, али се томе особито противили властела и грађани Трнова, који су сматрали, да је Савино тело драгоцен залог за срећу, заштиту, благостање и напредак града и земље, па нису хтели дозволити, да им се та скуповена амајлија узме. Они су наваљивали на цара, да

Краљ Владислав (фреска у манастиру Милешеви)

Манастир Милешево (општи изглед)

никако не дозволи да однесу Савино тело из њиховог града. Због тога је дошло до жучних разговора и преширки између таста и зета.

Краљ Владислав је међутим врло енергично тражио од Асена, да му дозволи пренос Савиног тела. Он је, прича Доментијан, искао, да му се да „господин и учитељ, просветитељ отачаства, топли заступник и скори помоћник отачаства“. Али се Асен никако није дао убедити, и није хтео попустити.

Краљ Владислав се услед тога нашао у врло незгодном положају. Вратити се у Србију без Савиног тела могло је бити за њега судбоносно, због незадовољства, које би због тога у земљи настало, и он је без сумње употребио сву силу аргумената, да убеди свога таста, како је у интересу његове кћери, ради осигурања престола и династије, да се неуспехом у овој ствари не изазива незадовољство у земљи. Доментијан прича, како је Владислав сву ноћ, после разговора са Асеном, који се свршио без повољног

результата, размишљао о томе, на који ће начин убедити свога таста, да пристане на то, да му се изда Савино тело, и како је цар Асен ту ноћ уснио ужасан сан, као да му се јавило неко страшно створење, и како му је оно са великом претњом наредило, да дозволи, да Сава иде у своју отаџбину. Тај сан је, каже Доментијан, ослабио цареву вољу за отпор, и он је попустио.

Ујутру рано цар Асен је онда позвао краља Владислава, и рекао му је, да се решио, да дозволи пренос Савиног тела, ма да су се властела и грађани Трнова томе одлучно противили.

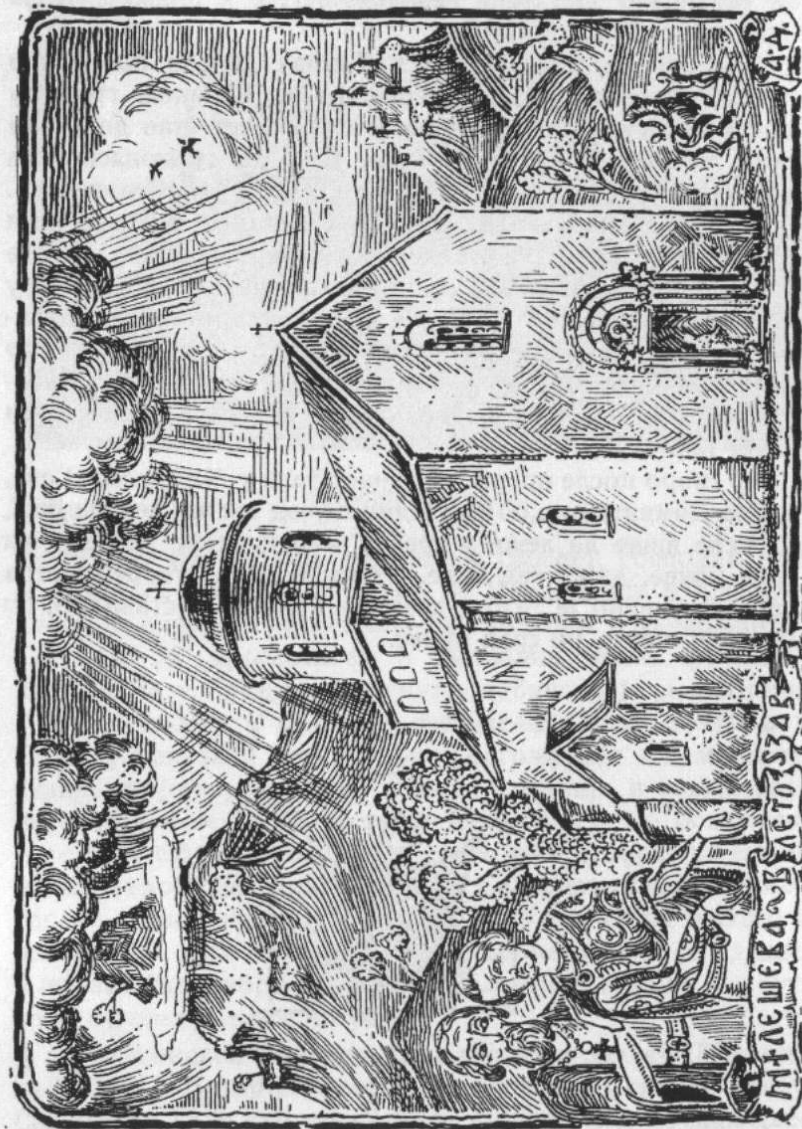
Сав радостан због те цареве одлуке, краљ Владислав је похитао, да је саопшти својима и да нареди, да се спреми све што је потребно за пренос. У страху, да се цар не предомисли и да не опозове своју наредбу, и у страху, да се становници Трнова не побуне, краљ Владислав је наредио, да се све брзо ради и свршава, једни да служе службу, други да отварају гроб, а трећи да спремају носила, на која ће се метнути Савино тело, и ћилими, у које ће се оно увити.

Саву су, кажу његови биографи, кад је откопан његов гроб, нашли као живог, обукли су га у пресветле ризе и обвили ћилимима, покупили су дрва и земљу, где је лежало његово тело, па су га, хитно и без оклевања, понели у Србију. Све је то рађено и свршено брзо, за врло кратко време и у великој журби.

Кад је краљ Владислав дошао да се опрости са царем Асеном, Савино тело је већ било однето из Трнова, и кад га је цар запитао где је Сава, Владислав је одговорио: „За љубве великаго ти царства поиде ва своје отачаство“, па му је онда испричао, шта и како је све учињено.

Кад је цар чуо, да је Савино тело однето, он се, због тога јако ражалостио, а исто тако и сви бољари и сви трновски грађани. Сви су они жалили, што се дозволило, да се из града однесе тако велика светиња, као што је Савино тело, похитали су у цркву 40 мученика, и ту су разграбили земљу из Савиног гроба.

Краљ Владислав се, кад је чуо за узбуђење, које је завладало у Трнову када се сазнало, да је однето Савино

Манастир Милешево (замишљен првобитни изглед)

тело, брзо опростио са царем, да његово присуство не би изазивало још веће незадовољство, и похитао је за Савиним спроводом.

Ускоро се и у Србији и Трнову почело причати о разним чудима, која се дешавају на Савином гробу у цркви 40 мученика, због чега је силан свет стао долазити тамо да тражи помоћи и лека, тако да су монаси тога манастира морали оградити место, где је био Савин гроб.

Краљ Владислав је међутим са својим људима, који су носили Савино тело, радосно хитао у отаџбину. Кад је краљ са Савиним телом стигао у Србију, изашао им је у сусрет архиепископ Арсеније са епископима и свештенством, са властелом и силним народом, па су свечано спровели Савино тело у Владиславову задужбину Милешево, и сахранили га у гроб, који је за њега био спремљен (маја 1237 год.).

Ускоро после преноса Савиног тела у Милешево, Сава, прича Доминтијан „објави јединому од светих чед својих”, да неће више да лежи у гробу, него да хоће да лежи на сред цркве, да га сви виде. Стога је онда отворен његов гроб, и Савино је тело у дрвеном ковчегу постављено, по његовој жељи, на сред цркве.

Не може бити сумње, да је Св. Сава још за живота уживао необично велик и неоспорен углед у целом народу. Њега су волели због велике доброте, коју је свуда показивао, због силних добротинастава, која је сваком приликом чинио, њега су поштовали због великих заслуга за народ, цркву и државу, њему су се дивили због неуморног рада, и особито, због побожног и светачког живота, који је био светао, чист и неприкосновен.

Још за Савиног живота кружиле су о њему разне приче и проносиле су се многе легенде, које су приказивале његову побожност, дарожљивост и досетљивост, његову необичну духовну снагу, у којима се истицало, како је он изабраник Божји, и како његова реч и његова молитва имају силног и пресудног утицаја на највишем месту, пред престолом творца, где се решава судбина људи, народа и држава.

Велики Савин значај и поштовање, које је уживао још за живота не само у целом српском народу, него и ван Србије, показало се особито поводом његове смрти. Што је српски народ желео и тражио, да се Савино тело донесе у Србију, и што је то желео и тражио краљ Владислав, то је сасвим разумљиво и природно. Они су хтели да имају

Св. Саву код себе, не само из благодарности за његове многе и велике заслуге за народ, државу и династију, и због њихове дубоке оданости и љубави према њему, него, можда још и више, због тога, што су били уверени, да је Сава њихов бранилац и заступник, да он штити народ, државу и династију, и да ће их сналазити неприлике и несреће, ако он не буде међу њима, у Србији, него буде лежао у туђини.

Да је Св. Сава уживао велик углед и дубоко поштовање и ван Србије, види се по томе, што је цар Асен тако тешка срца, — и то тек кад је краљ Владислав лично дошао у Трново и изнео му важне, свакако у првом реду династичке разлоге, који су императивно то тражили, — дао пристанак, да се Савино тело однесе из Трнова, а још више по снажној и искреној жељи трновског грађанства, да задржи Савино тело код себе, и по негодовању и узбуђењу, које је завладало у Трнову, када се чуло, да ће Савино тело бити однето из Бугарске.

Дубоко и искрено поштован још за живота, Св. Сава је још више обожаван после смрти. Успомена на Св. Саву остала је стално светла и драга у српском народу, а гроб је његов сматран за особиту светињу. Сава је подједнако поштован и у Србији и у Светој Гори, особито у Хиландару, где је сећање на њега било стално и необично живо и свеже.

Познати Григорије Синајита хвали у једном своме спису Немању и Св. Саву, који су, каже Григорије, српске вође, који су презрели власт, па су дошли у Свету Гору, где су за своје труде добили од Бога богате дарове, те све просвећују чудима и миром, а за Св. Саву каже Григорије, да је међу светитељима велики. У једном запису из 1252 год. каже се за Св. Саву, да је из млада освећени и благочастиви и просвећени и први наставник све српске земље. Архиепископ Арсеније назива Св. Саву светим првим архиепископом, архиепископ Сава III господином и светитељем, а на другом месту, светим и великим апостолом и архиерејом српским. Архиепископ Данило и његови ученици кажу за Св. Саву, да је „угодник славе Божје и

Манастир Милешево

светилник отачаствију си, земљи српскеј, господин наш и учитељ”. Стеван Дечански је Немањиним и Савиним „заступљенијем и молитвама заступљајем и укрепљајем”, Св. Сава је „просветитељ и наставник земље српскије”, све што је у Србији постигнуто, добивено је „молитвама господи својих Симеона и светитеља Сави”, Немања и Сава су показали „добри образ богољубија чедом отачаствија својего”, за време Савино „праваја и савршенаја вера објави се ва отачаствији јего, бањеју бо божаставнаго крштенија окропи људи своје, иже некогда ва мраце тами греховније живуште”. За Св. Саву каже Данило својим слушаоцима: „Слишасте благаго учитеља нашего и наставника, иже ва мимошедшеје време разлуч се од нас, и памети јего добри и поученија благаја всегда ва нас сут, како не престаје все ни учаше”.

Архиепископ Никодим каже у једном запису 1319 год., да је Сава небопарни орао, да је обновио сву српску земљу Св. Духом, да је као часна пчела сабирао мед са свих цветова и испунио њиме своје отачаство, да га је украсио

самодржавним венцем, утврдио правом вером и архиепископским саном почаствовао.

У житију краља Милутина прича Данило, како су Бугари напали били на Србију, па како су били продрли до близу патријаршије, али су ту „побеждени силоју господњеју и молитвама светаго архијереја Христова Сави”. Архиепископ Никодим назива Саву апостолом и учитељем отачества, српске земље.

Краљ Милутин каже у једној повељи, да је све оно, што је он освојио, освојено помоћу Св. Симеона и Св. Саве. У другој једној повељи каже краљ Милутин, да је Св. Сава први архиепископ, учитељ српски и светитељ Христов, свети и велики апостол и архијереј српски. У бањској повељи назива краљ Милутин Св. Саву: Свети и равни апостолима, богоносац и наставник и просветитељ све српске земље и поморске и први архиепископ, а архиепископ Никодим у потврди те повеље каже за Саву, да је господин и учитељ, наставник и просветитељ и апостол српски. У једном запису из 1316 год. каже се, да је Св. Сава учитељ отачества, први српски архиепископ. Цар Душан каже у једној повељи, да је он чинио освајања „молитвама светих мојих преродитељ, Симеона и Сави”, у другој једној повељи, да је Св. Сава светитељ и чудотворац и да је „ходатај о нас ка Богу”, затим у другим повељама каже, да је Св. Сава просветитељ, да је наставник и учитељ, да је светитељ и раван апостолима, да је први владика српској земљи, светитељ, архијереј, првонастолник и просветитељ, да је владика српској земљи, светитељ, првонастолник отачества, први архијереј. Цар Урош каже у једној повељи за Саву, да је свети архиепископ и чудотворац, а патријарх Данило га назива: Свети господин наш и учитељ и наставник, први архиепископ. Константин философ каже за Св. Саву, да је равноапостолни, исправитељ и просветитељ.

Култ Св. Саве развио се у целом народу и у свима местима, која су била ма у каквој вези са Св. Савом или успоменом на њега, али највише, као што је природно, у манастиру Милешеву, где је лежало Савино тело, и у

његовој непосредној околини. Колики је углед уживао манастир, у коме је лежало Савино тело, види се и по томе, што се босански бан Твртко, како изгледа, у Милешеву, на гробу Св. Саве, венчао за босанског краља (1377 год.).

Када се доцније Хум издвојио из Босне и образовао посебну државу, култ Св. Саве постао је још знатно јачи и изразитији. Особито је тај култ неговао и истицао Стеван Вукчић (1435 до 1466). У уговору о савезу, што га је Стеван склопио са арагонским и напуљским краљем Алфонсом, истакнуто је особито, да у Милешеву „почива један светац, који чини велика чуда”. Колико је Стеван поштовао Св. Саву, колико га је ценио и колико је држао до њега, види се особито по томе, што је у пролеће 1449 год. унео у своју титулу назив херцега од Св. Саве, и што су се од тога доба он, и после његови синови Влатко и Владислав и Влатков син Баоша називали херцезима Св. Саве, и тако се потписивали на разним актима.

У турско доба, када се цео духовни и интелектуални живот српскога народа вратио у цркву, култ Св. Саве стално је растао и ширио се, особито, наравно, под утицајем цркве и свештенства. У записима из тога доба назива се Св. Сава први архиепископ, учитељ и просветитељ српски, нови у истину апостол. Један српски писац из 16 века, који је био добро познат и у Русији, када су му се обратили из Русије са молбом да напише похвале неким руским свецима, обраћа се у једном свом спису на

Св. Сава (фреска у манастиру Св. Никите)

Св. Саву са молбом, да му помогне, да добро изради дело, које је наумио писати.

Већ и раније, али особито у то доба, раширио се култ Св. Саве необично и у Русији. Руски калуђер старац Исаија донео је 1517 год. из Свете Горе у Русију један рукопис Савиног житија од Теодосија. То житије је после тога у Русији тако много преписивано, да је у свакој већој библиотеци у Русији било преписа Савиног житија. Ти многобројни преписи Савиног житија учинили су, да је Св. Сава постао у Русији необично популаран. Епизоде из Савиног живота унете су у руски летопис, а у хронографу је испричана доста опширно његова биографија. Један руски писац, Захарије Копистенски, у једном полемичком спису против католика, истиче Св. Саву као образац, на који се треба угледати.

Сем српских земаља и Русије, Св. Сава је цењен и поштован и у католичким деловима нашега народа. Даровити Томко Мрњавић, титуларни бискуп босански, написао је, у почетку 17 века, прву биографију Св. Саве. Она истина нема никакве историске вредности, али је важна и занимљива као књижевни производ, особито због пишчеве љубави и оданости предмету. Дубровачки песник Антун Сасин говори са респектом о Св. Сави при помену спаљивања његовог тела. Јован Кавањин каже за Св. Саву да је „дика, крипост, светост, слава”. Други један Дубровчанин, Т. Ивановић, написао је живот Св. Саве, али је он на жалост изгубљен.

Познати хрватски патриота Павле Витезовић као да је написао биографију Св. Саве, али она на жалост још није објављена. О Св. Сави је са симпатијом писао и Андрија Качић. У Букурешту је Шербан Кантакузен подигао у 17 веку школу, која је носила име Св. Сава.

Св. Сава је био искрено уважен, веома цењен и поштован и код Јевреја и код Турака. У изворима се помиње као један од разлога, што су Турци однели Савино тело из Милешева и спалили га (1595 год.), и то, што су сами Турци у оном крају указивали сувише велико поштовање Св. Сави, што су му се обраћали молбама за помоћ, и што су веровали у његову чудотворну моћ.

Св. Сава (Краљева црква у Студеници)

Св. Саву је српска црква ускоро после његове смрти ставила међу свеце, њему је написана служба, он је добио своје биографе и панегиристе, у историским списима, у родословима, хронографима и летописима, он је особито истицан као први светитељ и учитељ српски, и наглашавано је, да није могуће подробно приказати све, што је он урадио.

Али се култ Св. Саве особито раширио од 1775 год., када је карловачки синод решио, да прогласи Св. Саву за српског народног свеца. Од тога доба Св. Сава се сматра за главног српског народног просветитеља. Разна дела културног и просветног значаја, вршена су нарочито на дан Св. Саве. Тако је на дан Св. Саве основана 1826 год. у Пешти Матица Српска, на дан Св. Саве потписао је Сава Вуковић завештање, којим је основао српску гимназију у Новом Саду.

Од друге десетине 19 века почели су Св. Саву узимати и све више сматрати за патрона и заштитника српских школа, најпре у Војводини (прво, изгледа, 1820 год. у Земуну), па онда од 1827 год. у Србији (наредбом од 2 јануара 1840 год. Сава је проглашен за школског патрона у Србији), па у Далмацији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и Старој Србији. У току 19 века постао је дан Св. Саве велики народни празник и од тада се он слави свечано у свима српским покрајинама, особито у школама.

изворима се прича, да је Св. Сава оставио родитељску кућу и побегао у Свету Гору кад му је било 17 година. По опису његових биографа он је био леп и наочит младић; особито је падала у очи његова дуга плава коса. На једној савременој, без сумње верној, слици, која претставља Св. Саву у зрелим годинама, он има аскетски израз и изглед, благе као небо плаве очи, које одају човека нежног, осећајног и тихог, повученог у себе. Али те очи, покрај све благости и питомине, продиру у кости и у срж, и архиепископ Данило није без разлога рекао за Св. Саву, да је имао „прозорљиве очи”.

Особито су карактеристичне на тој Савиној слици танке стиснуте усне, које показују, да тај човек има своју вољу, и то снажну и чврсту вољу, да зна шта хоће, и да је у спровођењу своје воље и својих планова енергичан, чак више него енергичан, да је готов на тешке жртве и на све, кад треба извести оно, што је он, повучен у себе, решио да треба учинити. Тешко ономе ко њему стане на пут или му се одупре, кад он изводи своје велике планове! Испосник са светачким изгледом, Св. Сава је имао силну вољу и енергију, која није знала ни за какве препреке, која их није признавала и није их трпела.

Свети Сава (лик рађен вероватно за живота, у манастиру Милешеву)

Од својих родитеља, који су дочекали дубоку старост, Св. Сава је наследио снажан организам, који је дуго времена успешно одолевао свима искушењима, што их је он, претераном уздржљивошћу, постом и мучењем свога тела на све могуће начине, стално и непрестано, особито првих година свога боравка у Светој Гори, на њега стављао. Истина, последице таког рада и живота морале су се показати. Претераним постом у младим годинама Св. Сава је упропастио свој стомак. Његови биографи причају, да је он од последица изнуреног стомака патио после целог свога века. Али, и ако је доцније поболевао, организам је његов у главном остао здрав и снажан, и он је још у старости могао издржати у два маха тежак и напоран пут на исток. Истина, велики напори ипак су подрили и ослабили његов од природе тако снажан организам, и он је умро не много стар (око 60 год.), не дочекав ни близу старост својих родитеља.

У здравом телу био је и здрав дух. На првом кораку у живот Св. Сава је показао необичну душевну снагу. Он је оставио родитељску кућу у 17 години, отишао је далеко у туђ свет и угушио је у себи све радости живота, који је тек почињао. То је могао учинити само човек необично јаког духа. Велика издржљивост и истрајност у аскези, којој се Св. Сава предао у Светој Гори, показује, да је он имао не само здраво тело, него и необично снажан дух. Није лако било издржавати све оно, што је Св. Сава издржавао, особито првих година после свога доласка у Свету Гору, и живети онако, како је он живео. Али је Савин дух био јачи од телесних прохтева и слабости.

Св. Сава је уживао да се лишава свега и да мучи своје тело, уверен, да тиме ослобађа и диже дух. Његови претпостављени морали су га често спречавати у претераној ревности при вршењу верских дужности. Он је стално убијао тело, да би ослободио свој дух свих окова, и због тога је он био душевно увек свеж, увек вољан и способан за сваки душевни рад и напор. У једној стихири каже се за њега, да је „ваздржанијем и болестими и бедама многими и молитвама непрестаними душу и тело очистио”.

Ослобођен умереним животом и постом телесног притиска, Савин дух се могао слободно подизати у више сфере, где се он осећао сретан и задовољан.

Тих година младости заноса, проведених у Светој Гори, далеко од светских брига, светске вреве и метежа, сав предан Богу и молитви, Св. Сава се и доцније, кад је већ сасвим друкчије гледао на свој позив и на свој задатак, увек врло радо сећао. И ако се он током времена у томе погледу много изменио, извесне склоности у томе правцу остале су у њему увек живе, и љубав према аскетском животу није га никада сасвим напустила. Његова искрена, дубока религиозност и његова велика љубав према аскетизму били су у њему живи до краја његовог живота.

По неким местима у његовим биографијама изгледа, да је Св. Сава од природе био веселе нарави, али да је добро расположење у себи насилно угушивао и убијао,

Св. Сава (фреска са натписом „Сава Отац Богоносни“, у манастиру Милешеву)

јер је сматрао, да се оно не слаже са његовим положајем и позивом.

Првобитно повучен у себе, фанатик вере и аскезе, Св. Сава у својим младим годинама као да није био комуникативан; био је тешко приступачан, ван верских ствари, и неповерљив. У односу према друштву он се међутим доцније, изгледа, доста изменио; као да је после у њему превлађивало првобитно весело расположење. Хоматијан му у познатом свом протесту пребације, да је „почео ићи на гозбе, јахати одабране коње, окићене и опремљене, водити многу свиту, почео путовати са парадом, уз пратњу велику и различиту“. Али ћутљив, неповерљив и повучен, особито кад су биле у питању важне ствари, остао је Св. Сава до краја свога живота, и многи, ако не сви, његови поступци били су завијени у тајанственост.

Савино бегство из Србије у Свету Гору и поступак са потером, која га је нашла у Светој Гори и хтела вратити оцу, и духовит начин како их је он преварио и изиграо, одају човека велике енергије и више интелигенције. Своју досетљивост и довитљивост показао је Св. Сава у разним згодама и незгодама, већ и у Светој Гори, особито при оснивању Хиландара, а још више доцније у Србији, у акцији против Стреза, затим у Никеји, у раду на оснивању српске архиепископије, а особито у мудром и смишљеном раду да добије што потпунију независност српске цркве, да је утврди, прошири и осигура, и напослетку, у његовом раду на признању бугарске патријаршије.

Св. Сава је брзо и лако све схватао, необично се добро оријентисао и сналазио се без тешкоће одмах у свакој прилици и у свакој ситуацији. Њему је увек све било јасно и он је увек све добро и тачно видео и ценио. Њега никада ништа није могло изненадити ни збунити, он никада није долазио у неприлику и никада није губио главу.

Св. Сава није био импулсиван и човек момента. О сваком питању, које се поставило или које је он поставио, о свакој акцији, коју је хтео предузети, он је дуго и зрело размишљао, али кад је решио питање, које га је мучило, и одлучио се на акцију, он је оно што је намислио, изводио

енергично, упорно и истрајно и са одлучношћу, која је за дивљење. У том погледу после није могло бити сумње ни лутања ни компромиса. Он никада није напуштао своје принципе нити је остављао неизвршене своје планове, није се заустављао на пола пута нити се задовољавао половним мерама и решењима, никада није правио планове нити их је изводио половно и на парче, никада ништа није ризиковао нити је икада почињао несигурну ствар. Њему је при стварању и при извођењу његових планова увек главно била садржина и циљ, који је хтео да постигне; на форму није много обраћао пажњу и на томе није инсистирао.

Изгледа, да је Св. Сава имао особити таленат за упознавање и тачну оцену људи и њихових способности, и изузетне особине да придобије и да везује за себе људе. Он се у оцени људи, као и у оцени прилика и догађаја, ретко варао. За свакога је увек, према личности и према приликама, знао да подеси своје држање и у свакој прилици да нађе за свакога потребну погодну аргументацију.

Повучен у себе, Св. Сава је у сваком свом раду и при свакој акцији био веома обазрив. Он је своје намере и своје планове често крио и од своје најуже околине и од својих најближих сарадника, и био је неповерљив према свакоме. При свакој важнијој акцији он је, догод је могао, тајио своје праве намере, износио је своје жеље и захтеве као узгред и заобилазним путем, и претстављао их је као незнатне и случајне.

Св. Сава није био компликован таленат и спекулативна природа. Велики догматички проблеми њега, изгледа, нису занимали ни мучили. Он се није бавио теоретским питањима, нити је волео да теориски расправља о разним стварима. Он је све ствари видео просто и јасно, и просто их је у себи решавао. Извођење његових планова и идеја изискивало је истина често доста компликован рад, али постављено питање и његово решење било је за њега увек просто и једноставно.

У души и од природе Св. Сава је био конзервативан, ценио је легитимитет и стварао је ауторитете, али је он у

пракси у ствари био револуционар, рушио је свесно и енергично освештане традиције и изводио је радикалне реформе. Међутим, када је ново стање ствари било створено и утврђено, он се враћао конзервативном ставу и брижљиво и суревњиво је чувао оно што је било стечено.

У теорији је Св. Сава био, особито у доцнијим годинама, противник компромиса, и није никада био вољан да попусти од својих принципа. Али у пракси је ипак улазио у компромисе. Због Стеванових веза са папском куријом, он се разишао са њим и отишао је из Србије, али када се као православни архиепископ вратио у Србију, и када је организовао православну цркву у земљи, он није дирао у барску католичку архиепископију, и признао је, макар и прећутно, Стеваново крунисање за краља, које је у његовом отсуству био извршио папски легат. Св. Сава је и ту своје држање удесио према приликама и прилагодио се потребама.

Св. Сава је био побожан, али изгледа није био биготан. Он је веровао дубоко и искрено и био је задовољан, као што су задовољни сви људи, који верују. Он је веровао у оно што је Христос проповедао, веровао је у победу правде и истине, у победу свега што је добро.

Када је дошао у Свету Гору, Св. Сава је морао са болом констатовати, да и међу монасима има покварених и лицемерних типова, да и у њиховом друштву често царује притворство и влада лаж. Али њега то није збунило, он није клонуо нити га је то разорачало, јер у његовој су души превлађивали у дубокој религији виши и узвишенији етички принципи, увек живи и увек светли.

Из Хоматијановог писма, а и из других података, види се, да је Св. Сава био свестан своје вредности и својих заслуга за народ и за државу. Али је он исто тако био свестан и својих дужности и своје велике одговорности за све што је радио и урадио. Он је имао моралну снагу да прими на себе сваку дужност, али и сваку одговорност. Стога он није смео и није могао одбити архиепископску круну, јер је он имао дужност да организује цркву коју је створио, и на њему је лежала одговорност за судбину

цркве у Србији, све ако се он и не би примио за архиепископа.

Али је свакако једна од најважнијих и најмаркантнијих особина Св. Саве његов необични практични смисао и ванредан организаторски таленат.

Природно би било очекивати, да се код Св. Саве, који је као дечко дошао у манастир, који је младост и доба, када човек сазрева, провео као аскета у посту и молитви, између четири зида своје цркве и своје ћелије, далеко од света и од практичног живота, неће јавити, или да ће у њему утрнути, ако га је било, сваки смисао за практични живот и за практичан рад. Али није тако било.

Смисао за практичне ствари и за практичан рад наследио је Св. Сава од свога оца, и то је наслеђе било тако богато и тако сигурно, да га ни дуго одсуство од практичног живота није могло ни ослабити, а камоли уништити. И чим је дошао у положај и јавила се потреба рада на практичном пољу, у Св. Сави су избиле наслеђене особине и способности те врсте.

Сем урођених особина, Св. Сава је у том погледу без сумње прошао и добру школу за време, што га је провео са својим оцем у Светој Гори.

И ако је оставио владалачку власт и земаљске бриге и предао се сав Богу и молитви, Немања није могао сасвим прекинути са својом прошлошћу и са својом природом. Он је цео свој век провео у раду и у практичној политици; политика је била његова страст и његов живот. У њему су до краја живота морале остати живе успомене на оно, што је он створио, у њему је и нехотице, и ако је био монах, још увек био жив политичар, који је некада стварао и организовао државу. Интерес за питања практичне политике Немања није могао напустити ни када се покалуђерио и када му је црква и вера требала да буде једина мисао. Њега су за државу, коју је он створио, везивале драге успомене, не само зато, што је он у стварање те државе унео сав свој живот и цело своје биће, и што је он знао и осећао, да је та држава, коју је он створио, део њега самога, — него и због тога, што су тамо у тој држави

остала два његова сина, и он је и нехотице у тренутцима када није био погружен у молитву, летио мислима у Србију и бринуо се за своју децу, за своју државу и за своју династију.

У таким моментима Немања је без сумње разговарао са Савом и о стварима, које нису имале везе са вером, и које нису биле само теориске. Св. Сава је слушао Немањина причања, размишљања и савете, и ти су разговори остављали на њега дубок утисак. Сам Св. Сава прича у Немањиној биографији, шта му је Немања на самрти говорио, и износи поруке и савете, што их је Немања слао својим синовима. Те су поруке и савети пуни мудрих и практичних поука за живот и за рад у држави.

У такој школи морале су се у младом Сави развити природне склоности и урођене особине за практичне ствари, смисао за организацију и за политику.

Када се дакле у Св. Сави уз аскетски фанатизам почела рађати потреба за радом и на другим пољима, ван цркве, поста и молитве, он је имао прилике да слуша из првог извора разговоре о томе, како се ствара, како се организује и како се чува држава. Онда је Св. Сава научио како се у пракси примењују велике идеје о раду за народ и државу, које су у њему и иначе биле живе, или су се већ почеле рађати и јављати.

Цела његова акција око оснивања манастира Хиландара, тешка и компликована, коју је вероватно водио Немања, или Св. Сава по његовим упутствима, показује, какву је одличну школу практичне политике прошао Св. Сава за оно неколико година, што их је провео са својим оцем у Светој Гори.

Савина акција после повратка у Србију, његова интервенција код Стреза, па рад у Никеји и у Солуну за владе краља Радослава и, особито, рад на признању бугарске патриаршије, — све акције, које су успешно завршене, — показују велику политичку окретност и дубоку, израђену државничку мудрост Савину.

Организаторска способност Савина најбоље се показала и добила је најачег свога израза у уређењу српске

цркве. Његова подела земље на епископије, протопопијате и црквене општине, и избор епископских седишта, његова наредба, да свака епископија добије по један оверен препис потребних црквених књига и да се само из тих оверених текстова смеју у свакој епархији вршити сви даљи преписи, — показују његово тачно и реално схватање живота и његових потреба и необичне организаторске способности.

Један од разлога што је Савина црквена организација тако одлично изведена, што је имала толико успеха и утицаја на цео народни живот и развита, лежи без сумње и у томе, што је Св. Сава своју црквену организацију поставио на националну основу.

Св. Сава је створио хришћанску православну српску народну цркву. У Савиним биографијама стално се истиче, како је он необично волео свој народ, како се за свој народ бринуо увек и свуда, како се за стадо, које му је Бог поверио, стално заузимао и молио се Богу.

Св. Сава је за синове свога народа подигао у Светој Гори манастир Хиландар, у Палестини је за српске хаџије подигао и основао прихватне станице, за свој народ и његову државу водио је политичке акције, израдио му је црквену независност и организовао му цркву. У опште, Св. Сава се целога века увек и свуда бринуо за државу и народ, радио је за његово добро и залагао се за њега. Доментијан са разлогом и сасвим оправдано каже, причајући о Савином путу у Св. Земљу, да је он бдио и „на концих земље о стаде својего отацтва”, и да је увек мислио о томе „што и како и чему ради теченије моје сије од запада ка истовому востоку, и што приобетеније моје Христос всеблаг господ мене и мојему отацству...” По Теодосију Св. Сава у једној беседи каже својима: „Вас ради, својеплених ми, светују и слаткују мене пустињу оставих... Ваших ради душ и душу своју вазненавидех”. Можда би се могло претпоставити, да је ове речи Теодосије измислио и метнуо Св. Сави у уста. Али садржину и смисао овога, што је Теодосије написао, потврђују речи архиепископа Хоматијана, који у познатом протесту, упу-

ћеном Св. Сави због његовог посвећења за архиепископа, пише: „Распре домаће уграбише га из тврдога града Свете Горе. Сава се опет настани у Србији, испосник се претвори у управника и саветника тамошњих послова”.

Замишљена и заснована на чисто националној основи, Савина црква се убрзо изједначила са српским народом, стопила се с њим у једну целину и црпла је из његових расних особина стално своју снагу. Проникнута истинском, правом и дубоком вером, српска црква је држала живот и давала је увек снагу српском народу, одржавала је његову свест у данима робовања, хранила га је у доба потиштености надом у васкрс, јачала је стално његову отпорну снагу и утврђивала је и ширила идеју о заједници целог народа. Савина црква је била главна морална снага, која је кроз векове одржала и спасла наш народ.

Св. Сава је први, изгледа, почео потискивати локална, провинциска и географска имена и називе, и истицати српско име и српство. Од његовога доба као да се почињу у Немањиној држави губити локални, географски и страни називи, а српско име почиње превлађивати.

Главне особине Савиног карактера и талента показале су се још у његовим сасвим младим годинама, и те су особине остале у њему живе до краја његовог живота.

Али се Св. Сава током времена у многим чему мењао и развијао се. Време и догађаји утицали су на њега и изазивали су извесне промене у његовим погледима на живот и на свет. Као млад човек он је доживео и видео промене, какве се у историји ретко дешавају и виђају: пад Цариграда и пропаст Византије, и слушао је чуда и покор, који су се дешавали у вези с тим променама.

Под тако силним утисцима Св. Сава се развијао и сазревао је. Њему се хоризонт стално ширио, њега су захватале све пространије идеје. Под утисцима великих догађаја и свог сталног посматрања и размишљања, Св. Сава се временом јако изменио у многим погледу и размицао је стално терен свога рада.

Као дечко он је био занет аскетизмом и презирао је све што је било ван вере и ван цркве. Али је он временом

све више увиђао, да монаштво може успешно вршити свој позив не само у цркви и мимо света, него и ван цркве у самом свету, добрим и корисним радом. Он је почео осећати, да садржина његовог хришћанског живота не може стално бити задовољена само радом у цркви и у ћелији. Њега је онда на рад ван цркве и ћелије почела гонити неодољива унутрашња снага и љубав, која је хватала све већи обим и са Христове науке прешла на народ и на отаџбину.

Тако је испосник у зрелим годинама постао политичар и државник, оснивач књижевности и, напослетку, организатор народне цркве. Он је временом из теорије прешао у праксу, из ћелије је ушао у народ, у живу цркву.

Али је Св. Сава ипак, и после тога, целог свог века увек остао наклоњен аскези и мистицизму. У њему је стално била жива чудна смеша сентименталних осећања и реалног практичног смисла. У њему се стално водила борба између идеализма, дубоког верског осећања, хришћанског морала и етике, хришћанског погледа на свет, и грубог реалног живота и бруталног материализма, борба између душе, која стално лети у више регионе, ношена хришћанским идеалима, и тела, које вуче земљи и грубим дневним материјалним бригама и физиолошким потребама. Његов дух је тежио идеализму, али практичан осећај и смисао и потребе, државне и народне, стално су га гурали у реализам живота и у груб, практичан рад. Са тога гледишта и у том погледу Св. Сава је трагична особа. Али је његова трагичност била умањена тиме, што је он све више увиђао, да и у том и таком раду има, или да се бар и у њему може наћи и у њега унети, доста идеализма и љубави, да и ту има доста места за вежбање у хришћанским врлинама, и да тај рад не мора стајати у опреци са хришћанском етиком и моралом. Св. Сава је временом све више увиђао, да човек може бити добар хришћанин и у исти мах волети своју отаџбину и свој народ, и да у исто доба може, или чак и мора служити и Богу и стаду, које му је Бог поверио. Та љубав према отаџбини и народу, која се код Св. Саве постепено рађала и снажила, упућивала га

је временом све више на рад у другом правцу, него што је био онај, којим је он као млад дечко пошао, и идеалима различитим од оних, којима је он првобитно мислио да служи.

Љубав према отаџбини и народу и његова савест све су га више упућивали да пође другим правцем, и он се одазвао гласу своје савести, свом унутрашњем нагону и потребама своје отаџбине и свога народа, ушао је у практичан живот и прихватио је и вршио практичне државне и народне послове. Временом је чак реализам и практичан дух код њега све јаче превлађивао и све га је више освајао. У зрелијим годинама он је у све већој мери све ствари посматрао са практичне стране и ценио их са практичног гледишта. Али је Св. Сава у сав свој рад, и у то доба, увек уносио пуно идеализма, дубоку оданост вери и широку љубав према ближњима.

Поље Савиног рада било је разноврсно и многоструко. Сем организације српске цркве, Св. Сава је био у правом смислу учитељ својега народу. Он је као архимандрит у Студеници и доцније као архиепископ стално путовао и у својим проповедима, а и иначе ван тога, живом речи поучавао народ у свима правцима и у сваком погледу. Његов рад у народу није био намењен само организацији цркве и учвршћивању праве вере, него је он дизао и учвршћивао у народу морал и проповедао је међусобну љубав и милосрђе. Уверен, да је извор свих врлина и добрих особина у хришћанској вери и цркви, Св. Сава је највише настојао, да се у народу усади право хришћанство са својом дубоком етиком, са својим светлим моралом, са својом несебичном љубављу и са својим вечним истинама. Усађујући у народу право и истинско хришћанство, Св. Сава је водио енергично и истрајно борбу против сваког лажног учења у цркви, сузбијао је јереси и гонио је немилосрдно јеретике.

Св. Сава је врло добро знао, колико је црква везана за државу и обратно, и колико је важно да њихови међусобни односи буду добри. Он је био уверен, да црква може вршити мирно и успешно своју мисију само у љубави, у

слози и заједници са државом, а држава да може бити снажна и напредна само ако има потпору цркве. Стога се Св. Сава трудио, да доведе у потпуну сагласност рад цркве и државе, и помагао је државу и њезине претставнике увек и у свакој прилици. Он је дизао и бранио је ауторитет владаочев и световних власти, а пре свега ауторитет саме државе; он је помагао владоца и државу дипломатским акцијама, као политичар и државник.

Али је Св. Сава тачно одредио делокруг рада цркве и државе. Благодарени том Савином раду у српској држави за цело време њенога живота све до пропасти никада ни једном приликом није дошло ни до каквог сукоба између цркве и државе.

У вези са Савином акцијом за утврђење хришћанства стоји и Савина акција за социјално подизање народа. Св. Сава је унео нешто ново у живот српског друштва: духовни живот, хришћански морал и идеју о једнакости.

Св. Сава и његови ученици утицали су на народ без сумње не само својим радом, него и својим личним примером. Врлине, показане у приватном животу, саучешће и помоћ ближњима и невољнима, заштићавање сиротиње и незаштићених, народ је више ценио и боље разумео, него црквене каноне. Народ је сматрао, да је Св. Сава већ својим одласком у калуђере учинио велику личну жртву, и да је после кроз цео живот стално подносио жртве за народ и за државу. И то је импоновало, исто као и велики успеси, што их је он имао.

Сем рада на учвршћењу вере и морала, Св. Сава је радио на културном подизању народа и на његовом економском снажењу. Говорећи о томе, шта је све Св. Сава урадио за манастир Ватопед, Доментијан прича, како он „виногради многије насади... и метохије приложи пустије... и људи привед од својеје си земље и насади ва њих”.

Св. Сава је и оснивач српске средњовековне књижевности. Он је дао превести и допунио је прве типике, црквене уставе, за Хиландар, Карејску ћелију и Студеницу. У уводу типика за Студеницу Св. Сава је написао кратку биографију свога оца, у којој је подробније описао последње године његовог живота, које је провео као калуђер

у Светој Гори и, особито, његову смрт. Сем тога, Св. Сава је написао похвалу и службу своме оцу. У Савиним делима, која су почетак књижевног рада код нас, огледа се његова питома природа и избијају искрени нежни детињи осећаји према родитељу.

Св. Сава је у нашој историји свакако једна од највећих и најмаркантнијих фигура. Његова велика и снажна личност, његов користан и плодан рад у свима правцима и, пре свега, његов апостолски живот, чинили су силан утисак на све, који су га знали и који су долазили са њим у додир, не само у Србији, него и далеко ван њених граница.

Оно што је Св. Сава створио оставило је видног и дубоког трага у целој нашој историји, постало је саставни део нашег народног живота и осигурало је Св. Сави захвалност потомства. Савино је дело не само преживело њега и његову генерацију, него и државу, у којој је оно постало, и која је помогла да се оно створи. Савина црквена организација преживела је све недаће и несреће, које су доцније често наилазиле на српски народ, преживела је мучно и тешко доба ропства, које је трајало неколико векова, када се она није могла ослањати на своју државу и тражити и добијати од ње потпору, него је тешко и у мучној борби таворила дане у туђим државама. Савина црква је, благодарени својој одличној организацији, и у тако тешким приликама ипак остала жива, и одржала се, снажна и свежа, све до данас.

Сем црквене организације Св. Сава је оснивач српске књижевности и творац српског национализма, који је постао главна одлика и најистакнутија особина нашег народног бића и садржина нашег народног живота.

